

Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz İsyanı Ve "Arap Talepleri"nin Uluslararası Düzlemde Müzakeresi

The Hejaz Revolt In World War I And International Negotiation Of "Arab Demands"

Enes Mert DEMİR

* Dr.

Orcid Id: 0000-0002-2661-9421

Sorumlu Yazar / Corresponding Author:
Dr. Enes Mert Demir, Milli Savunma
Bakanlığı, Ankara

E-posta / E-mail:
tarihcienesdemir@gmail.com

Geliş Tarihi / Recived Date:
22 Şubat 2023

Kabul Tarihi / Accepted Date:
11 Mart 2024

Araştırma Makalesi / Research Article

Atf / Citation:
Enes Mert Demir, "Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz İsyanı Ve "Arap Talepleri"nin Uluslararası Düzlemde Müzakeresi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 136, Sayı 269, (2024): 173-206.

doi: 10.55773/tda.1255158

Bu makale Creative Commons BY-NC-SA 2.0 tarafından lisanslanmıştır. / This article is licensed under a Creative Commons BY-NC-SA 2.0.

Öz

Osmanlı Devleti'nin çok uluslu yapısı içerisindeki unsurlardan biri olan Araplar, 19. yüzyılın sonlarından itibaren milliyetçilik akımının etkisinde kalmışlardır. Bu süreçte yabancı devletlerin Araplara yönelik propagandaları ve bağımsız Arap devletinin kurulması yönündeki teşvikleri, Birinci Dünya Savaşının başlamasıyla daha da artmıştır. Özellikle İngiltere, Arapların yaşadığı geniş bir coğrafyanın yönetimini vadettiği Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i, Osmanlı Devleti'ne isyan etmeye ikna etmiş ve neticede Haziran 1916'da Hicaz İsyanı başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni, Birinci Dünya Savaşı'nda ek bir gaile olarak uğraştıran bu isyan, Osmanlı Devleti'nin mağlup olup bölgedeki hâkimiyetini kaybetmesiyle yeni bir siyasi sürece kapı aralamıştır. Böylece savaş sonunda Şerif ailesi, kendilerine verilen sözlerin tutulmasını istemiş ve Paris Barış Konferansı'na taleplerini sunmuştur. Birçok azınlık unsurun Osmanlı topraklarından pay almak için mücadele ettiği bu ortamda Şerif ailesinin talepleri, uluslararası siyasette "Arap Talepleri" haline dönüştürülmüştür. Ancak coğrafyanın şekillenmesinde İngiltere ve Fransa'nın belirleyici olduğu ve Arap taleplerinin büyük ölçüde geçersiz bırakıldığı görülmektedir.

Bu makalenin amacı da Şerif ailesinin Hicaz İsyanı karşılığında taleplerinin Paris Barış Konferansı'nda nasıl bütün Araplar adına dile getirildiğini ortaya koymak ve hedeflerine ne denli ulaştıklarını tarafların bakış açılarını dikkate alarak tespit etmektir. Arap talepleri ve Batılı devletlerin tutumlarının karşılaştırılmalı ele alındığı çalışmada, nitel analiz yöntemi kullanılmış; yerli ve yabancı literatürden istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Araplar, Şerif Hüseyin, İngiltere, Paris Barış Konferansı.

Abstract

Arabs, being one of the core members of the multinational structure of the Ottoman Empire, became influenced by nationalism at the end of the 19th Century. During the

World War I, propaganda by foreign states enticing Arabs to establish an independent state reached its climax. As a matter of fact, Britain convinced the Emir of Mecca, Sharif Hussein, to revolt against the Ottoman Empire by promising the administration of a wide geography where the Arabs lived, and the “Hejaz revolt” began in June 1916. After the Ottoman Empire was defeated, the Sharif had requested the British to honour their promises and presented their demands to the Paris Peace Conference. Amidst various minorities vying for Ottoman territory, the Sharif rebranded his demands as “Arab Demands.” However, Britain and France, proved to be the decisive factor in reshaping the region.

The aim of this study is to reveal how the demands of the Sharif were expressed on behalf of all Arabs at the Paris Peace Conference and to determine to what extent they achieved their goals. This study, in which Arab demands and the attitudes of Western states are comparatively examined, uses qualitative analysis methods and utilises local and foreign literature on the period.

Keywords: European Huns, Thrace, Danube, A History of the Church, Eastern Europe.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı’nda Şerif Hüseyin öncülüğünde başlayan Hicaz İsyanı, neden olduğu etkiler itibarıyla büyük gelişmelere sebebiyet vermiştir. Bu kapsamda savaş sırasında yaşanan gelişmeler ile ortaya çıkan sonuçların tespit edilmesi ve bundan hareketle savaş sonrası Araplar adına yapılan taleplerin hangi süreç ve müzakerelerden geçtiğinin belirlenmesi önem arz etmektedir. Her ne kadar Mekke Emiri ve Şerif Hüseyin tarafından başlatılıp bir kısım Hicaz’daki ve çöldeki aşiretler tarafından desteklense de Hicaz isyanı, Arap halkından tam destek görmemiştir. Buna rağmen gerek isyancılar gerekse İngiltere tarafından bir “Arap isyanı” olarak sunulmuş; uluslararası ortamda da bu şekilde literatüre dâhil edilmiştir. Neticede Şerif Hüseyin İsyanı; savaşın akıbetine, esas olarak ise Ortadoğu coğrafyasının geleceğine etki eden ve etkileri halen devam eden mühim bir hadisedir. Şüphesiz bu isyan kadar savaş sonrası Şerif ailesinin, bütün Araplar adına hareket etmesiyle Arapların kaderinin uluslararası platformlarda nasıl şekillendirildiği, hangi müzakere ve pazarlıklara konu edildiği de önem taşımaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, konunun kapsamlı bir bakış açısıyla ve bütüncül olarak incelenmesi fikrinden hareketle hazırlanmıştır. Nitel analiz yöntemiyle, bölgedeki aktörlerin ve tarafların bakış açılarını yansıtan karşılaştırmalı bir yaklaşımla içeriği şekillenen bu çalışmada; kapsam, metot ve kaynakların değerlendirildiği giriş kısmı dışında sürecin gelişimi çerçevesinde alt başlıklar belirlenmiştir.

Bu bağlamda ilk olarak Osmanlı Devleti’ne bağlı unsurlardan biri olan Araplar da milliyetçilik akımının etkisi ve gelişimi ile isyana giden sürecin ne şekilde olduğu izah edilmiştir. Bu konuda en başta Şerif Hüseyin’in oğlu olan ve sahadaki isyancılara komuta eden Emir Abdullah’ın daha sonradan hatırlarını kaleme aldığı, Kral Abdullah, “Biz Osmanlı’ya Neden İsyan Ettik?/ Arap Gözüyle Osmanlı” eseri, birinci elden bilgiler sunmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle yabancı müelliflerin (Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği Zaferden Umutsuzluğa*, Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Arapları 1516-1918*, *Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, George Antonius, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*) çalışmaları, sürecin gerek Arap milliyetçiliği penceresinden gerekse

İngiltere başta olmak üzere tarafların gözünden politik hedefler bağlamında ne şekilde geliştiğine ilişkin dikkat çekici bilgiler sunmaktadır. Yine Türk araştırmacılardan Bayram Soy'un "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar", İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*", Turgay Uzun'un "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri", Halil Uğur Ay'ın "Arap Birliği ni Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği", Hasan Kayalı'nın "Jön Türkler ve Araplar - Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği" gibi çalışmalar hareketin gelişimi ile neden ve sonuç ilişkisi bağlamında önemli bilgiler vermektedir.

Bir diğer başlıkta ise Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin Arap coğrafyasına ve Araplara yönelik politikası izah edilerek İngiliz desteğiyle başlayan Hicaz İsyanı anlatılmış; ayrıca isyanın başlangıç ve gelişiminde Şerif Hüseyin'in talepleri ile bu taleplerin sahadaki yansımaları ele alınmıştır. Konuya dair özellikle İngiltere adına sahada görev yapan ve isyancı Araplarla yakın iş birliği kuran ve onları yönlendiren Gertured Bell ile Thomas Edward Lawrence'nin gözlemleri, raporları ve mektuplarını ihtiva eden çalışmalar, isyanın stratejik ve taktik hedefleri ile genel olarak konunun aydınlatılmasına ilişkin kıymetli bilgiler içermektedir. Bu iki kişinin perspektifinden olayları anlatan üç önemli eser; T. E. Lawrence'nin "Arabistanlı Lawrence Bilgelik Yedi Sütunu", Taha Niyazi Karaca'nın "İngiliz Casus Gertrude Bell" ve Kenan Karataş'ın "Gertrude Bell İsyarı" adlı yayınlardır. Yine isyanın baş aktörü olan Şerif Hüseyin'i anlatan İsmail Köse'nin "Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin" adlı eseri de değerli bir araştırmadır. Bunların yanı sıra Metin Hülagü'nün "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları", Umut Akcakaya ve Erdal Aydoğan, "Hatıralar Işığında Şerif Hüseyin İsyanı ve Hicaz Cephesi" adlı makaleleri de konunun aydınlatılması noktasında istifade edilen çalışmalar arasındadır.

Birinci Dünya Savaşı'nda Hicaz İsyanının oluşturduğu etki ve Osmanlı ordusunun buna karşı mukabelesi çerçevesinde hem İngilizler hem de isyancı aşiretlerle mücadelesine ilişkin olarak ise Cemal Kemal'in "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi" isimli doktora çalışması ile Şerif Güralp'in "1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilmesinde 3 ncü Süvari Tümeninin Harekâtı" ve Enes Demir'in "Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi?", eserleri ve Nevzat Artuç'un "Ahmed Cemal Paşa (1872-1922), Askeri ve Siyasi Hayatı" adlı doktora çalışması, cephedeki hareketlerin aydınlatılmasına bağlamında önemli bilgiler sunmaktadır.

Neticede Birinci Dünya Savaşı sırasında başlayan Hicaz İsyanının cepheye oluşturduğu etki ve İngiliz ilerleyişi karşısında savaşın sonlarında Osmanlı orduları, Arap coğrafyasından çekilmek durumunda kalmıştır. Ortaya çıkan bu tablo ise Şerif ailesinin bütün Arapların temsilcisi iddiasıyla coğrafyanın yeni liderliğini ve yönetimini üstlenme isteğini ortaya çıkartmıştır. Bu hususların ele alındığı başlıklarda ise savaş sonrası uluslararası siyasetin merkezi olan ve coğrafyanın şekillendirildiği, paylaşım müzakereleri ve projelerinin geliştirildiği Paris Barış Konferansı'nda Arap taleplerinin içeriği ve hâsil olan

sonuçlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada özellikle, bölgeyi savaş sırasında işgal eden İngiltere ve Fransa'nın, bölgenin geleceğini etkileyecek kararlarda asıl belirleyiciler olduğu ve Arapların geleceğine kendi politik hedefleri doğrultusunda yön vermeye çalıştıkları, politik hedefler üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu hususların aydınlatılmasında ilgili yerli ve yabancı birçok kaynak büyük katkılar sağlamıştır. Nitekim yabancı müelliflerin uluslararası müzakere ve paylaşım sürecine ilişkin çalışmaları: Peter Mansfield'in "Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası", Harry N. Howard'ın "Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi 1913-1923", David Fromkin'in "Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Karatıldı? 1914-1922", Margaret Macmillian'ın "Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi", Laurence Evans'ın, "Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)", Paul C. Helmreich'in "Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi", Arapların taleplerinde ne ölçüde muvaffak olduğunu ve büyük güçlerinin bölgeyi ne şekilde yapılandırdıklarını, detaylı ve kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca Türk araştırmacılardan Ü. Gülsüm Polat'ın "Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)", Mustafa Budak'ın, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar", Ömer Osman Umar ve Melek Yenisu'nun "Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin" adlı çalışmaları da meselenin izah edilmesine katkı sağlayan araştırmalar arasındadır.

Sonuç itibarıyla 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan ve gelişim gösteren Arap milliyetçiliği, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz teşviğiyle Şerif ailesi tarafından potansiyel bir isyana dönüştürülmeye çalışılmıştır. Her ne kadar Hicaz'daki bazı aşiretler ile milliyetçi Araplar tarafından desteklense de Hicaz İsyanı, bütün Araplar nezdinde karşılık bulmamıştır. Buna rağmen Şerif ailesi, isyanları karşılığında iş birliği yaptığı İngiltere ve ortakları nezdinde, Osmanlı'nın çekildiği Arap coğrafyasını bütünüyle yönetmeye talip olmuştur. Bu çalışmada da büyük güçlerin, Şeriflerin taleplerine ulaşmalarına, ne ölçüde müsaade ettiklerinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Konuyla ilgili değerlendirilen literatürden de görüldüğü üzere Araplara ilişkin yapılan araştırmalarda özellikle Arap milliyetçiliğinin gelişimi ve Hicaz İsyanı önemli bir yer tutmaktadır. Literatürdeki bu yoğunlaşma, aynı zamanda İngiltere, Fransa gibi Batılı ülkelerin bölgeye yönelik girişim ve faaliyetlerinin de incelenmesini ortaya çıkarmaktadır. Zira Şeriflerin başlattığı isyan ve sonrasındaki talepleri, Batılıların Araplar nezdindeki yoğun propagandalarının da etkisiyle ortaya çıkmıştır. Bu yüzden de Batılı müellifler tarafından, "Arap isyanı" olarak verilse de konuyu aydınlatan önemli çalışmalar yapılmış olup bu eserlerden etkin bir şekilde istifade edilmiştir. Öte yandan kendisine isyan edilen, bu yüzden savaş sırasında ve sonrasında Şerif Hüseyin ve milliyetçi Arapların girişimleri nedeniyle olumsuz gelişmelere maruz kalan Osmanlı Devleti açısından ise meselenin esası, Türk müellifler tarafından ele alınmıştır. Türk müelliflerinin özellikle konuyu Batılıların bölgeye yönelik politikaları çerçevesinde ele aldıkları ve savaş sonrasında bölgeyi, Batılı güçlerin

şekillendirdiğine yönelik tespitleri, çalışmanın içeriğinin oluşturulmasında önemli faydalar sunmuştur. Sonuç olarak adı geçen kaynak zenginliğini oluşturan farklı kapsamdaki bu eserlerin, konunun karşılaştırmalı ve kapsamlı bir şekilde ortaya konulması bakımından önemli olduğu; bu bakımdan meselelerin anlaşılmasına katkı sağladığı ifade edilmelidir.

1. Osmanlı'da Arap Milliyetçiliğinin Gelişimi ve İsyan Giden Süreç

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Yavuz Sultan Selim tarafından Suriye, Filistin ve çevresi ile Mısır'ın fethedilmesiyle Hicaz dâhil Arap Yarımadasının tamamı Osmanlı idaresine alınmıştır. Bu bakımdan çok uluslu bir yapıya sahip olan Osmanlı Devleti'nin vatandaşları arasında Araplar da yer almıştır.¹ Arapların Osmanlı toplumundaki konumlarına bakıldığında kendi öz benliklerini, kültürlerini, dillerini korudukları görülmektedir. Ancak bu durum, milliyetçilik akımı ortaya çıktığında Türklerden farklı olduklarına yönelik Arapların manipüle edilmesine kapı aralamıştır.²

Ancak Araplarda, Osmanlı içerisindeki Müslüman unsurlardan biri olmaları dolayısıyla Gayrimüslimlere nazaran uzun süre milliyetçiliğin gelişimi etkin bir seyirde gerçekleşmemiştir. Bölgede zaman zaman yerel hanedanlar veya valiler tarafından siyasi, idari ve dini içerikli isyanlar çıkartılsa da bu isyanlar bastırılabilmiştir.³ Bu isyanlar arasında en büyük çapta olanlarından biri 19. yüzyılın başlarında Necid'deki Suûdiler ile dini bir hareket olan Vehhâbilerin ittifakıyla meydana gelmiştir. Bu gruplar tarafından 1801'de Irak'ın Kerbelâ bölgesine gerçekleştirilen baskının ardından 1803-1805 yılları arasında Tâif, Mekke ve Medine ele geçirilmiştir. İsyanı bastırmak üzere Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa görevlendirilmiş ve 1813 yılı itibarıyla isyancıları kurtarılan bölgede yeniden Osmanlı idaresi tesis edilmiştir.⁴

Öte yandan Araplardaki milliyetçilik fikrinin gelişmesi, şüphesiz 18. yüzyılın sonlarında en başta Fransa'da ortaya çıkan ve kısa sürede geniş coğrafyalara yayılarak çok uluslu imparatorlukları olumsuz yönde etkileyen milliyetçilik akımıyla olmuştur. Milliyetçiliğin yıkıcı etkilerine maruz kalan Osmanlı Devleti, 19. yüzyıl boyunca Gayrimüslim unsurların isyanları ve bağımsızlık talepleriyle meşgul olmuştur. Bu süreçte Araplar dâhil Müslüman unsurlar ise devlete bağlı kalmıştır. Fakat başta İngiltere ve Fransa olmak üzere Batılı devletler, Arap aşiret ileri gelenleri ile eğitilmiş Arap gençleri nezdinde yoğun propagandaya girişmiştir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Lübnan ve çevresinde misyoner okulları açılmış ve buralarda yapılan

¹ Borisoviç Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*, çev. Turan Keskin. (İstanbul: Yordam Kitap, 2011), 19-20; Hakkı Dursun Yıldız, "Arabistan/Tarih," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: 1991), c. 3: 257.

² Turgay Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri," *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 4, no. 2 (Haziran 2000): 258-260.

³ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 49-57.

⁴ Mehmet Ali Büyükkara, "Vehhâbilik," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul 2012), 42: 611.

propagandaların etkisiyle Hristiyan Araplar arasında bağımsız Arap ulusu ve Osmanlı'dan ayrılma düşüncesi filizlenmiştir. Bu gelişme, genç kesimlerden başlayarak Müslüman Arapları da milliyetçiliğe yönlendirmiştir.⁵

Müslüman Araplar arasındaki milliyetçilik, ilk etapta bağımsızlık fikrinden ziyade Arap kültürü ve dilini daha fazla geliştirecek Arapları yerel yönetimde daha söz sahibi yapacak özerklik düşünceleri üzerinden gelişmiştir. Bir Arap aydınlanması olarak gelişen bu anlayış, zamanla siyasi bir şekle bürünmeye başlamıştır. Nitekim Arap ileri gelenleri, I ve II. Meşrutiyet devrinde Meclis-i Meb'ûsan'da temsil edilmelerine rağmen taleplerine yönelik İttihat ve Terakki yönetimiyle uzlaşamayacaklarını anlamışlardır.⁶ Bu süreçte El-Kahtaniye, Genç Araplar, El-Ahd/Yemin gibi örgütlerin öncülüğünde bağımsızlık fikri dile getirilmiş hatta silahlı ayaklanma girişimleri de planlanmıştır.⁷ Bilhassa Şam ve Beyrut merkezli olarak Arap aydınları arasında Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız Arap devleti oluşturma gündeme getirilmiştir. Nitekim Arap aydınları tarafından kurulan cemiyetlerde yapılan toplantılar ve basılan gazeteler aracılığı ile Arap halkının bu konuda dikkatini çekmek ve destek almak için çalışmalar yürütülmüştür.⁸

Şüphesiz *Arap Coğrafyası* denildiğinde, nüfus olarak ekseriyle Arapların yaşadığı ve Ceziretü'l-Arap olarak adlandırılan Arap yarımadası başta olmak üzere Basra Körfezinden Kuzey Afrika'ya kadar uzanan geniş bir alan dikkate alınmalıdır.⁹ Bu bakımdan Araplardaki milliyetçilik fikrinin gelişimi her bölgede aynı şekilde ve büyüklükte olmamıştır. Zikredilen hususiyet, Arapların yüzyıllardır milliyet esasından ziyade aşiret/kabile esasına göre yaşaması ve bunun onların temel özelliği olmasıyla yakından ilgilidir.

Arapların ileri gelenleri ve aydınları arasında terakki kaydeden milliyetçilik ve bağımsızlık fikirleri, İngiltere'nin Basra ve Aden Körfezinde nüfuz elde etmesi ve Mısır'ı işgal edip Araplarla daha yakın temasa geçmesinin etkisiyle sistemli bir şekilde işlenmeye başlamıştı. Dolayısıyla bu bölgelerde İngiltere, bugünkü Lübnan bölgesi üzerinden Fransa ve sonraki dönemlerde ABD; Suriye'de, Filistin'de ve Lübnan'da açtığı misyoner okulları ve kurdukları cemiyetler vasıtasıyla Arap gençleri arasında bu fikirleri yaymaya çalışmıştı.¹⁰

⁵ Adid Davişa, *Arap Milliyetçiliği - Zaferden Umutsuzluğa*, çev. Lütfi Yalçın. (İstanbul: Literatür Yay., 2004), 1-30; Halil Uğur Ay, "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği," *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi*, no. 1 (Nisan 2018): 37; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 183-185.

⁶ Hasan Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar - Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1918*, çev. Türkan Yönet. (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2018): 30-32, 77-85, 96-131.

⁷ Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri," 259-262; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 450-471; Arap cemiyetleri ve faaliyetleri hakkında ayrıca bkz. İsmail Gümüş, "Şerif Hüseyin İşyanı" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2013), 35-69.

⁸ H. Bayram Soy, "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar," *BİLİG*, no. 30 (Yaz 2004): 173-174.

⁹ Arap coğrafyasının tarihsel gelişimi ve terminolojik adlandırmaya ilişkin bkz. Kudret Büyükoçşkun, "Arabistan/Fiziki ve Beşeri Coğrafya," *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1991), 3: 248-252.

¹⁰ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 165-167, 192-193, 210-213; Soy, "Arap Milliyetçiliği," 173-186; İngiltere'nin, Birinci Dünya Savaşı öncesinde Basra Körfezi ve çevresindeki faaliyetleri ve

Tüm bu girişimlere rağmen Batılı güçlerin, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı harekete geçirme planları bir müddet zayıf kalmıştı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması onların planlarını uygulaması için fırsat oluşturmuştu. Bu kapsamda savaş başladığında Mekke Şerif Emir Hüseyin,¹¹ İngiltere için iş birliği yapılacak ideal bir kişi olarak görülmüştü.¹² Zira Şerif Hüseyin, bulunduğu konum itibarıyla ve Haşimoğullarının Kureyş soyundan geldiği için Arapların saygı duyduğu bir siyasi şahsiyetti.¹³

Şeriflerin de bir müddettir İngilizlerle temas halinde olduğu bir gerçektir.¹⁴ Esasında Şerif Hüseyin, o zamana kadar fikren Arap milliyetçilik akımının önde gelen temsilcilerinden olmamıştı. İttihat ve Terakki iktidarıyla birlikte Osmanlı idaresine karşı hoşnutsuz bir tutum sergilemeye başlamış; bölgedeki idarenin Araplarda olmasını ve bunun kendi yönetimi altında bulunması gerektiğini iddia eden bir düşünceye kapılmıştı. Neticede bu vaziyeti yakından takip eden İngiltere, Şerif Hüseyin ve oğullarına Arap Yarımadasının yönetimini vaat etmiş; onların harekete geçireceği aşiretlerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmelerini istemişti.¹⁵ Şüphesiz Şerif'in, stratejik planlamalar yapan İngiltere tarafından aldatılabileceğinden ziyade kendi emellerini gerçekleştirilmeye odaklandığı ve ana politik resmi okuyamadığı anlaşılmaktadır.

Neticede İngiltere, Birinci Dünya Savaşı devam ederken siyasi, askerî ve ekonomik çıkarlarını temin edebilmek ve cephede Osmanlı ordusuna karşı başarı kazanabilmek için bölgenin nüfusunu oluşturan Arapların desteğine, yani Osmanlı Devleti'ne isyan etmesine ihtiyaç duymuştu. İngilizlerin teşvik ve desteğiyle isyan ederek bu ihtiyaca cevap veren Şerif Hüseyin, savaş sonunda kendilerine verilen sözün tutulmasını istemiş; bu kapsamda konunun Paris Barış Konferansı'nda "Umumi Arap Talepleri" haline getirilmesi, konuyu uluslararası düzleme taşımıştır. Ancak uluslararası düzeyde bölgenin geleceği çok aktörlü bir diplomasi mücadelesine sahne olmuştur. Yani İngilizlere güvenerek

Arap aşiretleriyle görüşmelerine dair bkz. Önder Kocatürk, "1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri," *Türkoğlu Kültürü Dergisi* 4, no. 7 (Ocak 2011): 18-21.

¹¹ Sultan II. Abdülhamid tarafından kendisine güvenilmeyen Şerif Hüseyin, İstanbul'a çağrılarak bir müddet burada zorunlu ikamete mecbur edilmişti. Ancak İttihat ve Terakki yönetimi iktidara geldiğinde Mekke emiri olarak atanmış ve bölgeye gönderilmişti. Bkz. Umut Akcakaya, Erdal Aydoğan, "Hatıralar Işığında Şerif Hüseyin İsyanı ve Hicaz Cephesi," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 38, no. 106 (Güz 2022): 355.

¹² Bruce Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 - Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*, çev. Feray Çoşkun. (İstanbul: Doğan Kitap, 2017), 234.

¹³ Metin Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları," *Belleten Dergisi* 59, no. 225 (Ağustos 1995): 433-436; Nitekim Şerif ailesiyle yakın bir iletişime sahip, İngiliz ajanı olarak da bilinen Gertrude Bell; Arap Bürosu'nda görev almaya başladıktan sonra Hükûmetine gönderdiği raporda; Arapların Halife'nin "cihat" çağrısına katılmadığını, bu çağrıyı ancak Şerif Hüseyin'in canlandırabileceğini belirterek onun Araplar üzerindeki etkisine dikkat çekmişti. (Taha Niyazi Karaca, *İngiliz Casus Gertrude Bell*, (İstanbul: Kronik Yayınları, 2019), 213-222); Ancak bölgedeki bazı İngiliz uzmanlar ise Şerif Hüseyin yerine Necid Emiri İbn-i Suud'un desteklenmesinin daha doğru olacağını belirtmişlerdi. Bkz. Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda," 131.

¹⁴ Mustafa Bostancı, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, no. 14 (Yaz 2014): 118-120.

¹⁵ İsmail Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, (İstanbul: Kronik Yay., 2018), 28-36; Soy, "Arap Milliyetçiliği," 176-177; Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, 10-13.

isyana eden Şerif ailesinin, savaş sonunda karşılaştıkları muamele, dikkate şayanıdır. Bu açıdan Hicaz İsyanının, başlangıç motivasyonundaki hedeflere ne derece ulaştığının tespit edilmesi önem arz etmektedir.

2. İngilizlerin Politik Manevraları ve Şerif Hüseyin'in Talepleri

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere, Mekke Emiri Şerif Hüseyin'i para ve bağımsızlık vaadiyle kendi yanına çekmek için çok yönlü bir çabaya girişmişti. Bu konuda istek ve ihtirası olan Şerif Hüseyin de henüz savaş başlamadan önce 5 Şubat 1914'te oğlu Abdullah'ı, Mısır/Kahire'de bulunan İngiliz Yüksek Komiseri Lord Kitchener'e göndererek Osmanlı Devleti ile herhangi bir açık çatışmada kendilerine destek olunup olunmayacağını sormuştu. İngiltere, bu talebe kesin bir cevap vermese de savaşın başlaması ve Osmanlı ile karşıt cephelelerde olmaları ile Araplardan etkin bir şekilde istifade etmeyi gündemine almıştı.¹⁶

Bu kapsamda İngiltere, Cihat fetvasının etkisini azaltmayı hem de bölgedeki çıkarlarına yönelik Şerif Hüseyin'i ve genel olarak Arapları isyana yönlendirmeyi planlamıştı.¹⁷ Buna yönelik olarak özellikle İngiltere adına Gertur Bell¹⁸ ve Thomas Edward Lawrence'nin¹⁹ Şerif Hüseyin'in isyan etmesine yönelik teşvik edici propagandaları dikkat çekmektedir. Bu kişilerin, savaş boyunca Arap kamuoyuna yönelik sistemli propaganda faaliyetleri yürütecek Kahire'deki Arap Bürosu'nun kurulmasına da öncülük ettiği görülmektedir.²⁰

Neticede İngiltere'nin çok yönlü propaganda ve teşvikiyle Şerif Hüseyin, İngiltere'nin Mısır Valisi McMahan ile ittifak yapmak üzere görüşmelere başlamıştı.²¹ İngiltere'nin talebi, Şerif Hüseyin'in isyan ederek İngiliz ordusuna destek olması iken, Şerif Hüseyin kendi yönetiminde Büyük Arap Krallığı'nın kurulmasını istemişti. Bu kapsamda Şerif, 23 Mayıs 1915'te diğer Arap milliyetçileri tarafından hazırlanan ve kendilerinin de kabul ettiği Şam Protokolü'nde yer verilen Arap sınırlarının tanınmasını talep etmiştir.²² Bu sınırlar,

¹⁶ Ü. Gülsüm Polat, *Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*, (İstanbul: Kronik Yay., 2019), 97-101; Soy, "Arap Milliyetçiliği," 187.

¹⁷ Mustafa Çabuk, *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 2021), 45-85, 103-117; Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 356-357.

¹⁸ Uzun yıllar tarihçi ve arkeolog kimliğiyle Osmanlı topraklarında dolaşan G. Bell, bu süreçte Araplarla yakın ilişkiler kurmuş ve onların sevgisini kazanmıştır. Köklü Arap kültürüne atıf yaparak Araplarda ulus bilincini geliştirmeye çalışan Bell'in faaliyetleri için bkz. Kenan Karataş, *Gertrude Bell İsyanı*, (İstanbul: En Kitap Yay., 2018), 25-28, 34-85.

¹⁹ T. Lawrence ise, Hicaz İsyanı başladıktan sonra Şerif Hüseyin'in oğlu Ali ve Faysal'ın komuta ettiği bedevi birliklerinin yanında bulunmuştur. Onların Osmanlı ordusuna yönelik gerçekleştirdiği saldırıların planlamasına katkı sağlayarak Mısır'daki İngiliz karargâhı ile isyancı birlikleri arasında bağlantı noktası olmuştu. Bkz. T. E. Lawrence, *Arabistanlı Lawrence Bilgelik'in Yedi Sütunu*, çev. Bilal Çölgöçen. (İstanbul: Chiviyazları Yayınevi, 2014), 71-135, 179-220, 343-350.

²⁰ Ay, "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği," 40.

²¹ Mektuplara ilişkin detaylar için bkz. George Antonus, *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*, çev. Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş. (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 318-336.

²² Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 358-359.

kuzeyde 37. enlemden güneyde Hint Okyanusuna kadar uzanmakta; batıda Mısır doğuda İran ve Basra Körfezine kadar olan bölgeyi ihtiva etmekteydi.²³ Oldukça geniş olan bu sınırlara, çoğunluk olsun veya olmasın Arapların yaşadığı tüm bölgeler dâhil edilmişti.²⁴

Şerif'in isteklerine ulaşabilmek için bütün Araplar adına müzakere ettiğine dikkat çektiği ve isteklerini bu şekilde kabul ettirmeye çalıştığı aşikârdır. Fakat İngilizler, onun bu isteğine olumsuz yanıt vermişti. Zira bu süreçte İngiliz ve Fransız arasında bölgenin paylaşılmasına yönelik görüşmeler devam etmekteydi. Yine de Şerif ile pazarlıklar sürmüştü ve nihayetinde İngiltere, Ekim 1915'te Şerif'in yeni önerilerini genel hatlarıyla kabul eder görünmüştür. Buna göre Şerif Hüseyin idaresinde Büyük Arap Krallığı veya Arap Devletleri Federasyonu kurulacak olup kendisine bırakılacağı vaat edilen bölgeler şöyleydi: Güney ve batıda Basra Körfezi ve Hint Okyanusu (yani Kuveyt, Bahreyn, Katar, Birleşik Arap Emirlikleri ile Yemen ve Umman) ile kuzeyde Mersin'den Akka'ya kadar Akdeniz kıyıları hariç olmak üzere kuzeyde Antep-Urfa-Mardin'den güneye doğru bugünkü Suriye, Irak, Lübnan, Filistin, Ürdün'e ulaşan, Hicaz ile birlikte adanın güneyini de ihtiva eden geniş bir alan.²⁵

İngiltere, Şerif Hüseyin'e verdiği vaatlerin yanı sıra eş zamanlı olarak müttefikleri Fransa (ve diğer Osmanlı toprakları için Rusya) ile de bölgenin paylaşımı noktasında pazarlık yapmıştı. Bu kapsamda savaş sonrası için bölgeyi paylaşılacak 9-16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşmasına varılmıştı. Buna göre Arap yarımadası ile Anadolu'nun güney ve doğusunu da içine alan Osmanlı toprakları, doğrudan ve dolaylı olarak (A ve B bölgeleri) İngiliz ve Fransız idaresi ve nüfuz bölgelerine ayrılmıştı.²⁶ Bu iki ülkenin amacı, bir kısmını doğrudan idare edecekleri coğrafyada, kendi nüfus alanları/manda yönetimlerinde olacak şekilde Arap devletçiklerinin kurulmasıydı.²⁷ Nitekim Sykes-Picot paylaşım projesine göre;

- Akka'nın kuzeyinden Adana ve Mersin'e kadar olan Akdeniz kıyı bölgesi ile Musul bölgesi Fransa'nın;

- Bağdat, Basra arasındaki Dicle ve Fırat bölgesi ise İngiltere'nin olacaktı.

- İskenderun bölgesi serbest liman, Filistin ise milletlerarası bir bölge olacaktı ki bu tespit, Filistin toprakları üzerinde bir İsrail Devleti kurulmasının hazırlığıydı.

- Geri kalan topraklarda yani Hicaz, Filistin, Suriye'nin bir kısmında ise sınırları sonradan saptanacak bir Arap devleti veya devletleri kurulacaktı.

²³ Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, çev. Nuran Ülken. (İstanbul: Sander Yayınları, 1975), 53-54; M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 79-82.

²⁴ İlhan Arsel, *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991), 195.

²⁵ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 515-518; Ay, "Arap Birliğini," 41.

²⁶ David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Karatıldı? 1914-1922*, çev. Mehmet Harmanlı. (İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008), 143-153; Harry N. Howard, *Türkiye'nin Taksimi Bir Diploması Tarihi (1913-1923)*, çev. Salih Sabit Togay. (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 242-244.

²⁷ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 157.

Ancak bu devletlerin sınırları da, yani Akka-Kerkük çizgisinin kuzey kısmı Fransa'nın, güney kısmı İngiltere'nin nüfuz alanları olacaktı.²⁸ Görüldüğü üzere mutabık kalınan hususlar ve muhtemel Arap devletinin sınırları, Şerif Hüseyin'e isyanı karşılığında vaat edilenlerden (Büyük Arap Krallığı hayali) oldukça farklıydı.

İngilizler bu paylaşım planlarını, Fransa'nın bölgeye ilişkin (Filistin, Irak gibi) beklentileri şeklinde yansıtarak, ancak *-Sykes-Picot Anlaşması'ndan bahsetmeden-* kısmi olarak Şerif ile paylaşmıştı. Bu bağlamda Fransa'nın kontrolünde olacak Akdeniz kıyıları (Trablusşam, Beyrut, İskenderun gibi) hariç diğer yerlerde Arap devletinin kurulmasının destekleneceği;²⁹ bunun yanı sıra Şeriflerin ve Hicaz bölgesinin korunması dâhil devlet kurmak için ihtiyaç duydukları alanlarda her türlü desteğin verileceği bildirilmişti.³⁰

Sykes-Picot Anlaşması ile İngiltere ve Fransa arasındaki paylaşımı gösterir harita -
The National Archives, FO-Foreign Office, MPK 1/426.

²⁸ Paul C. Helmreich, *Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi*, çev. Şerif Erol, (İstanbul: Sabah Kitapları, 1996), 256-257; Mustafa Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar," *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 71, (2020), 449.

²⁹ Akcakaya, "Haturalar Işığında," 358-360; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 517-518.

³⁰ Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, 69-75

Her ne kadar İngiltere, Fransa ile anlaştığı yerleri genel hatlarıyla açıklamış ve buraların statüsünün özel olabileceğini belirtmişse de Şerif Hüseyin, adı geçen yerlerde de yönetimlerin kendisinde olacağını, sadece Batılı ülkelere teknik ve ekonomik desteği ve nezaretinde iş göreceğini varsaymıştı. Bu açıdan bir an evvel isteklerine ulaşabilmek isteyen Şerif'in; Fransız isteklerini geçici olarak gördüğü, İngilizlerin de isyanın başlaması için onlara mümkün olduğunca en geniş vaadi verdiği ifade edilmelidir.³¹

Her ne kadar Şerif Hüseyin ile genel hatlarıyla bir anlaşmaya varsa da İngiltere'nin bu süreçte Araplar arasındaki tek seçeneği Şerif Hüseyin değildi. Aksine, bir süredir kendilerine bağlı olan güneydeki bir başka Arap lideriyle de anlaşmışlardı. Bu şahıs, daha önce Vehhâbi işbirliğiyle 1902'de Osmanlı'ya karşı isyan ederek Riyad ve Necid bölgelerini (Orta Arabistan) ele geçiren ve kendisi de Vehhâbi olan Abdülaziz İbn-i Suûd'du.³² İngiliz-Suûd anlaşmasına bakıldığında İngilizlerin, Şerif ve Suûd arasında bir çatışmayı engellemek için Suûd'un hâkimiyet alanlarının korunacağını, kendisine belirlenen miktarlarda mali destek sağlayacaklarını, Şerif Hüseyin'i de Arabistan Kralı değil sadece Hicaz Kralı olarak tanıyacaklarını belirtmişlerdi.³³ Şüphesiz, İngiltere'den aldığı vaatlerle Osmanlı Devleti'ne isyan etmeye hazırlanan Şerif Hüseyin'in bunlardan haberi olmamıştı.

İbn-i Suûd ise, bu vaatlerden sonra *-savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı doğrudan savaş açmasa da-* bilhassa Dicle (Irak) Cephesi'nde İngilizlerin ilerleyişine katkılar sağlamıştı.³⁴ Ancak İngilizlerden aldığı güvence ve destekle çöldeki aşiretleri kendisine bağlamaya çalışarak Şerif Hüseyine ile rekabete girmişti.³⁵ İngilizlerin bu ikircikli politikası, savaş sonrası paylaşım planlarının kesinleşmesinden sonra Şerif ve Suûd arasında, çatışmaya yol açacak bir etken olmuştu.

3. Hicaz İsyanının Başlangıç ve Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı başladığında Şerifler, İngilizlerle pazarlıklar devam ederken isyan hazırlıklarını artırmış ve isyana hazır seviyeye ulaşmışlardı. Nitekim Mekke Emiri Şerif Hüseyin, oğlu Emir Faysal'ı, Şam'a gönderdiğinde isyan hazırlıklarına hız vermişti. Şam'da Arap milliyetçilerinin de desteğini alan Faysal, bir isyan sırasında kendilerine nasıl bir destek bulabileceklerine ilişkin gözlemler de bulunmuş, planlamalar yapmıştı.³⁶

³¹ Margaret Macmillian, *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayn Hikayesi*, çev. Belkıs Dişbudak (Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004), 380; Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 358-361.

³² Büyükkara, "Vehhâbilik," 611; Kocatürk, "1913-1914 Yıllarında," 25-30.

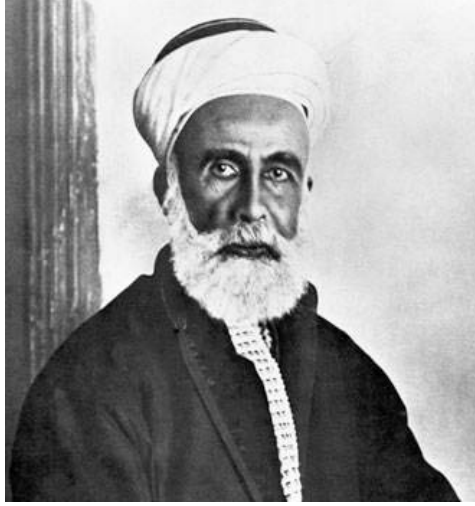
³³ Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 351; Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 124-125.

³⁴ Cemal Kemal, *"Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi"* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2004), 107-111.

³⁵ Macmillian, *Paris 1919*, 380.

³⁶ Faysal'a göre bölgedeki Osmanlı ordusunda görev yapan çok sayıda Arap asıllı subay ve er

Neticede Şerif Hüseyin ve İngiliz makamları arasında 18 Nisan 1916'da kesin bir mutabakata varılmıştı. Bunun neticesinde Şerif Hüseyin, vatandaşı ve yerel idarecisi olduğu Osmanlı Devleti'ne karşı bağımsızlık hedefiyle, 9-10 Haziran 1916'da isyan bayrağını açmıştı.³⁷

(Mekke Emiri ve Hicaz İsyanının öncüsü Şerif Hüseyin - İmparatorluk Savaş Müzesi (IMW) <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205020542>)

Öte yandan bazı kaynaklarda Şerif Hüseyin isyanının, İttihat ve Terakki yönetiminin Araplara yönelik kötü yönetiminin bir sonucu ortaya çıktığı belirtilmektedir.³⁸ Nitekim İttihatçıların önde gelen isimlerinden başta Suriye Valisi Cemal Paşa olmak üzere bazı yöneticilerin, Araplara yönelik sert davranışlarının Şerif Hüseyin'i bu isyana sürüklediği görüşler arasındadır.³⁹ Aynı zamanda savaş öncesi dönemde Hicaz Valisi Vehip Paşa ile Şerif arasındaki anlaşmazlığın arttığı; Şerif'in bağımsızlık fikrini zaten haizken bu gibi ge-

bulunmaktaydı. İsyana başladığında onların desteğiyle bölgedeki Türk ordusu etkisiz hale getirilebilirdi. Bkz. Ali Fuat Erden, *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*, der. Yusuf Turan Günaydın (İstanbul: Kopernik Yayınları, 2018), 93-94.

³⁷ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda*, 75-84; Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 28-35.

³⁸ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, 236-237; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 501-503; Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 57-59; Gelecekte Ürdün Kralı olacak Şerif Hüseyin'in oğlu Abdullah, kaleme aldığı eserde meseleyi detaylı bir şekilde anlatmış ve isyanın sebebi olarak İttihat ve Terakki idaresinin kendilerine yönelik kötü ve haksız muamelelerini göstermişti. Bkz. Kral Abdullah, *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik? / Arap Gözüyle Osmanlı*, çev. Halit Özmen. (İstanbul: Klasik Yayınları, 2017).

³⁹ Kayalı, *Jön Türkler ve Araplar*, 230-231; 4. Ordu Komutanı ve Suriye Valisi Cemal Paşa, Kanal Seferi sırasında bazı Arap önde gelenlerinin ihanetine dair gelen istihbarat raporları doğrultusunda, genel bir isyana engel olmak ve gözdağı vermek maksadıyla bu şahısları idam ettirmişti. Bkz. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 502-503.

lişmeler sonucunda savaşın başlamasını fırsata çevirdiği takip edilmektedir.⁴⁰

Şerif Hüseyin de, 28 Haziran ve sonrasında yayımladığı isyan beyannamelerinde, İttihatçıların yönetime gelmesiyle İslam birliğinin bozulduğu, Müslümanları birbirine bağlayan Kuran ve Sünnete riayetın kaybolduğu, Arapların isyana mecbur kaldığı ve bu isyanın esasında İttihatçılara yönelik olduğu vurgusunu ön plana çıkartmıştı.⁴¹ Ancak Şerif Hüseyin İngiltere ile görüşüp gerekli garantileri almadan isyanı başlatmamış; bu süreçte Osmanlı Hükümetine bağlı gibi gözükerek Kanal Seferi'ne destek vereceğini beyan etmiş; fakat birlikleri harekâta iştirak etmemişti. Bu tutum, sadece Şerif Hüseyin'in vakit kazanma çabasıydı. Zira Şerif, isyandan iki ay önce Medine'ye gelen Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın hediyelerini kabul etmiş ve kendisine bağlılıklarını bildirmişti.⁴² Şüphesiz bu değerlendirmelerin, tamamen yanlış olmasa bile abartılı ve isyana meşruiyet oluşturmak için Araplar tarafından öne sürüldüğü ifade edilmelidir.

Öte yandan bu isyanın, her ne kadar bazı araştırmalarda "Arap isyanı" olarak ifade edilse de "Hicaz İsyanı" olarak adlandırılması tarihi gerçeklere uygun olacaktır. Zira Şerif Hüseyin isyanını, başlangıcından yayılımına kadar genel olarak bazı Arap milliyetçileri, Hicaz ve çöl bölgesindeki (bedevi) Arap aşiretleri ile bazı menfaatperestler desteklemişti. Genel olarak yerleşik ve şehirli Araplar ve birçok Arap aşireti isyana iştirak etmeyip Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştı.⁴³ Aynı şekilde yabancı desteğiyle elde edilecek bağımsızlığa karşı çıkan bazı Arap milliyetçileri ile Lübnan'daki Hristiyan Araplar da bu isyana destek vermemişti.⁴⁴ İngiliz Genelkurmayı da 1918'de hazırladığı resmi kitapçıkta, bu isyan için "Hicaz İsyanı" adını kullanmıştı.⁴⁵

Nitekim Matters'in tespitine göre İngilizlere ve bedevilere karşı Osmanlı ordusunda savaşan Arap askerler bile çok daha fazlaydı ve isyan, Hicaz dışındaki Araplar üzerinde oldukça az etki yapmıştı.⁴⁶ Bir diğer önemli husus ise isyanın başlangıç ve gelişim noktası büyük bir kısmı çöl olan Hicaz bölgesiydi. Dolayısıyla bu sahada yerleşim mahalleri sınırlıydı ve Arap nüfusun çoğu farklı bölgelerdedi. Bu durumu göz önünde bulunduran Lutskiy de, Arap nüfusun %95'nin isyan ile bağlantısının olmadığını belirtmektedir.⁴⁷ Osmanlı Devleti de kendisine bağlı birçok Arap aşiretini⁴⁸ taltif ederek bunun bir Arap

⁴⁰ Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 362-365; Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 119-123.

⁴¹ Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 371-372; Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, 118-125.

⁴² Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 362-365; Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 119-123.

⁴³ Erden, *Birinci Dünya Harbinde*, 50, 96-97; Şam merkezli Arap milliyetçilerinin birçoğu, Osmanlı sisteminde yetişen ve önemli görevlere gelmiş kişilerdi. Şerif Hüseyin de isyana girerirken bağımsızlık amacı güden bu grubun desteğini alarak hareketini Araplar adına yaptığını göstermek istemişti. Bkz. Arsel, *Arap Milliyetçiliği*, 91.

⁴⁴ Soy, "Arap Milliyetçiliği," 189.

⁴⁵ *Summary of the Hejaz Revolt*, General Staff War Office, 31 August 1918, 13 Ocak 2023, <https://www.bl.uk/collection-items/summary-of-hejaz-revolt>.

⁴⁶ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, 237-238.

⁴⁷ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 521.

⁴⁸ Arap yarımadasındaki pek çok Arap aşireti lideri de Osmanlı Devleti'ne bağlılık göstermişti. Bkz.

isyani olmadığına dikkat çekmek için gerekli tedbirleri almaya çalışmıştı.⁴⁹ Ayrıca İngilizlerle anlaşan İbn-i Suûd'un bile Şerif Hüseyin'e destek vermemesi, bu isyanın Arap isyanı değil "Hicaz İsyanı" olduğunun en açık göstergelerinden biridir.

Tüm bunlarla beraber, İngiliz ordusu ve isyancılar, 1918 itibarıyla kuzeye doğru yani Filistin, Suriye hattında ilerlemeyi başardıklarında isyana destek az da olsa artmıştı. Bunlar; para karşılığında bazı Arap aşiretleri ile özgürlükleri karşılığında Osmanlı ordusundan esir aldıkları Arap asıllı subay ve askerlerin, Şerif Hüseyin'in emrinde savaşmaya ikna edilmesi ile olmuştu.⁵⁰ Bunun yanı sıra Osmanlı ordusunda görev yapan bazı Arap asıllı subaylar, bağımsızlık amacı güden Arap cemiyetlerine (bilhassa El-Ahd) üye olduğu için ihanet etmişlerdi.⁵¹ Görüldüğü üzere Şerif Hüseyin veya Hicaz İsyanı, ilk çıkışı ve gelişimi sürecinde Arap halkı nezdindeki sınırlı bir etki oluşturmuştu.

Osmanlı Devleti ise bu isyan karşısında, Hüseyin'in yerine Şerif Ali Haydar'ı Mekke Emirliği'ne tayin etmişti. Fakat Ali Haydar'ın bölgeye gelişi uzun sürdüğünden Şerif Hüseyin bu süreçte işgal alanlarını genişletmeye başlamış; bu nedenle yeni emir, Mekke'ye ulaşamamıştı. Şerif Haydar'ın Hicaz halkına yönelik yayımladığı ve Hüseyin'in İngilizlerle iş birliği yaparak kutsal İslam topraklarını sömürgeye açık hale getireceğine yönelik bildirisi de Hüseyin'in aldığı tedbirlerle tesir oluşturmamıştı.⁵²

Neticede Şerif Hüseyin ve oğulları, İngiltere'nin mali desteğiyle⁵³ kendilerine katılan Hicaz ve çevresindeki Bedevi aşiretlerin katılımıyla harekete geçmişti. İsyanı iştirak eden aşiretler, sayıları 1.000-3.000 arasında olan birlikler oluşturmuştu. Bu bedevi birliklerine, Şerif Hüseyin'in oğulları komuta etmekteydi. İsyanı katılan unsurların sayısı hakkında kesin bir bilgi olmakla birlikte 15.000 ile 50.000 arasında muhtelif rakamlar ifade edilmektedir. Muhtemelen isyan genişledikçe, isyancılara katılım ve destek artmıştı.⁵⁴

Konuyla ilgili İngiliz Genelkurmay'ının hazırladığı bir raporda; 1916 sonunda Şerif güçlerinin üç farklı birlikten oluştuğu, bunlar arasında Şerif Hüseyin oğlu Ali'nin emrinde 8.000; Faysal'ın emrinde 8-9.000 ve Abdullah'ın emrinde 4.000 kadar savaşçının olduğu ve bunların farklı bölgelerde Osmanlı

Hülagü, "İngilizlerin Hicaz," 429-430.

⁴⁹ Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 127.

⁵⁰ Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 373; Celil Bozkurt, "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 35, no. 1 (2019): 11-12.

⁵¹ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, 235; Arsel, *Arap Milliyetçiliği*, 201.

⁵² Kemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi*, 84-86.

⁵³ İngilizlerce, Şeriflere ve isyana katılan aşiretlere yapılan mali yardımlar için bkz. Hülagü, "İngilizlerin Hicaz İsyanına," 438-445.

⁵⁴ Hadiye Yılmaz Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922)," *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 7, (2018): 185; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 518-519; Şerif Hüseyin'in oğullarıyla ilgili, Lawrence'nin değerlendirmesi şöyleydi: "Abdullah'ı çok akıllı, Ali'yi çok temiz, Zeyd'i çok soğuk buldum. Faysal'ı ise liderlik için gerekli olan ateş ve bilgimizi uygulayacak gerekli akıllı olduğunu gördüm." Bkz. Lawrence, *Arabistanlı Lawrence Bilgelinin Yedi Sütunu*, 71.

birliklerine karşı savaştığı belirtilmişti.⁵⁵ Buna göre Faysal birliklerinin isyan ettikten kısa bir süre sonra 20.000'den fazla miktarda savaşıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak bu bedevi aşiretlerin salt milliyetçi duygulardan ziyade daha çok kendilerine verilen para karşılığında ve yapacakları yağmaları amaçlayarak bu harekete destek verdikleri de özellikle vurgulanmalıdır.⁵⁶ Bu açıdan Hicaz İsyanına katılan unsurların, tamamının milliyetçi duygulara sahip olmayıp bağımsızlık fikriyle hareket etmediği tespit edilmiştir.

4. Cephelerdeki Durum ve Hicaz İsyanının Gelişimi

Birinci Dünya Savaşı başladığında Osmanlı ve İngiliz orduları, birçok cephede olduğu gibi Kanal Cephesi'nde de mücadele halindeydi. Nitekim Osmanlı ordusunun, Mısır'daki İngiliz işgalini sonlandırmak üzere Ocak 1915'te Süveyş Kanalı bölgesinden başlattığı Birinci Kanal Harekâtı netice vermemişti. Bunun üzerine kapsamlı hazırlıklardan sonra, Ağustos 1916'da, İkinci Kanal Harekâtı başlatılsa bu harekâta da başarısız olunmuştu. Bu iki savunma harbinden sonra takviye edilen İngiliz Mısır Seferi Kuvvetleri, Hicaz İsyanının da başlamasıyla Kanal'ı geçerek Gazze-Kudüs istikametinde karşı taarruz başlatmıştı. Gelişen cephe vaziyetinde bu defa Osmanlı ordusu savunma muharebeleri vermekteydi.⁵⁷ Nitekim, Aralık 1916'da El-Ariş'in düşmesiyle muharebeler, Sina'dan Filistin bölgesine kaymıştı. Bununla birlikte Hicaz ile (Medine, Cidde, Taif ve çevresi) Arap Yarımadasının güneyinde Yemen ve Aşir'deki Osmanlı birlikleri garnizonlarını korumaktaydı.⁵⁸

İngiliz ilerleyişiyle eş zamanlı Şerif Hüseyin'in isyanı, Osmanlı ordusu açısından *-tali bir cephe olsa da-* Hicaz Cephesi'nin açılmasına neden olmuştu. Mısır'daki İngiliz karargâhının yönlendirmesi ile isyancılara sağladıkları silah, cephaneye ve para desteği ile isyancı grupları, Osmanlı ordusunun ulaştırma ve haberleşme imkânlarını kesmek için demiryolları başta olmak üzere telgraf hatlarına, lojistik ikmal noktalarına vur-kaç taktiğiyle saldırılar düzenlemekteydi.⁵⁹ Bu saldırılar, artarak devam etmiş, isyancılar vur-kaçın yanı sıra bölgeleri kontrol altına almak üzere hareket geçmişti. Bu kapsamda Mekke'nin yanı sıra isyan başladıktan kısa bir süre 1916 yılı Haziran ayında Cidde ve Eylül ayında Taif gibi kritik bölgeleri ele geçirmişlerdi.⁶⁰ İsyancıların ana hedeflerinden biri ise Medine şehriydi. Burayı, Hicaz Kuvve-i Seferiye Kumandanı olarak Medine'de bulunan Fahreddin Paşa kararlılıkla savunmaktaydı ve

⁵⁵ *Summary of the Hejaz Revolt*, 2.

⁵⁶ Soy, "Arap Milliyetçiliği," 176-177, 187; Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 128.

⁵⁷ Nevzat Artuç, *Ahmed Cemal Paşa (1872-1922), Askeri ve Siyasi Hayatı, (Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 2005)*, 228-235; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 512-513.

⁵⁸ Kemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi*, 22-36.

⁵⁹ Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 27; Akçakaya, "Hatıralar Işığında," 351.

⁶⁰ Kemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi*, 84-85; Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 12-13.

isyancıların şehri ele geçirme girişimleri başarısız olmuştu.⁶¹

Yine de elde ettiği kazanımlardan sonra Şerif Hüseyin, 2 Kasım 1916'da kendisini Arabistan Kralı ilan etmişti. Ancak İngilizler, bu unvan yerine onu *Hicaz Kralı* olarak tanımışlardı. Şerifler ve İngilizler arasında bu tarz anlaşmazlıklar baş gösterse de İngiltere, isyanın devamını ve yayılmasını sağlamak için Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a Suriye Krallığını vaat etmişti.⁶²

Bu arada Filistin Cephesi'ndeki İngiliz ilerleyişi, Gazze'nin güneyine doğru devam etmiş ve 9 Ocak 1917'de Refah bölgesi işgal edilmişti. İngilizleri durdurmak amacıyla Gazze ve Birüssebi hattında savunma tertibatı alan Osmanlı ordusu, bedevilerin saldırıları yüzünden iki ateş arasında kalmıştı.⁶³ Buna rağmen Birinci ve İkinci Gazze Muharebeleri, Osmanlı ordusu tarafından kazanılmıştı.⁶⁴ Fakat İngilizlerin takviye kuvvetlerle gerçekleştirdiği Üçüncü Gazze (Birüssebi) Muharebelerinde Osmanlı birlikleri geri çekilmiş; Gazze ve Birüssebi kaybedilmişti. Kısa süre sonra Kudüs şehri de 11 Kasım 1917'de İngiliz birliklerince işgal edilmişti.⁶⁵ Tüm bunlar olurken isyancılar, eş zamanlı olarak Osmanlı ordusunun sol cenahından (çöl bölgesi) ilerlemekteydi ki Temmuz 1917'de kritik önemdeki Akabe'yi ele geçirmişlerdi.⁶⁶ İngiliz Genelkurmay raporuna göre, Akabe'nin ve sonrasında kuzeydeki Maan'ın ele geçirilmesinden sonra isyanın alanı genişlemiş ve kuzeyde (Filistin, Suriye, Ürdün) isyana yönelik propaganda imkânı artmıştı.⁶⁷

Tüm bu ortamda mukavemet ortaya koymaya çalışan Osmanlı ordusu, 1918 yılının ilk çeyreğinde meydana gelen Birinci ve İkinci Şeria Muharebelerinde İngiliz ilerleyişini durdurursa isyancı birliklerin Filistin güneybatısı/Ürdün hattındaki saldırıları devam ediyordu.⁶⁸ Nitekim bedevilerin ana yol üzerindeki kritik noktaları ele geçirmesi nedeniyle Medine-Şam bağlantısı kesilmiş ve Medine'deki Osmanlı birlikleri kuşatma altında kalmıştı.⁶⁹

Cephede bir müddettir devam eden dengeyi bozan ise takviyeli İngiliz ordusunun taarruzuyla 18-21 Eylül 1918'de meydana gelen *Nablus/Megiddo Muharebesi*ydi. Filistin-Suriye Cephesi başta olmak üzere savaşın kaderi üzerinde büyük tesir oluşturan bu muharebede, Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi almış; Nablus ve Nasıra hattından Şam-Rayak istikametinde geri çekilmişti.

⁶¹ Akcakaya, "Hatıralar Işığında," 369.

⁶² Macmillian, *Paris 1919*, 382; Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 124; Gümüş, *Şerif Hüseyin İsyanı*, 141-144. İngilizler, Şerif Hüseyin'in tam anlamıyla bölgeye nüfuzunu engellemek için onun tüm taleplerine olumlu yaklaşmamışlardı. Bkz. Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 519-521.

⁶³ Enes Demir, *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi?*, (İstanbul: Hiper Yayınları, 2019), 21-23; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 518-521.

⁶⁴ Şerif Güralp, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilmesinde 3'üncü Süvari Tümeninin Harekâtı*, (Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 2006), 1-2.

⁶⁵ Demir, *Harp Raporlarına Göre*, 42.

⁶⁶ Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 128-129.

⁶⁷ *Summary of the Hejaz Revolt*, 2-3.

⁶⁸ Bu süreçte isyancı birliklerin Osmanlı ordusuna karşı saldırıları ve meydana gelen olaylarla ilgili detaylar için bkz. *Summary of the Hejaz Revolt*, 4-10.

⁶⁹ *Summary of the Hejaz Revolt*, 3; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 518-523.

Adı geçen hattı, savunmak için tertibat almaya çalışan Osmanlı ordusu, isyancıların saldırıyla zor durumdaydı. Bunu fırsat bilen İngiliz birlikleri ise kuzey istikametinde hızla ilerleyerek Beyrut ve Rayak ile tahliye edilen Şam şehrini 1 Ekim'de işgal etmişti. Faysal da bedevi kuvvetleriyle Şam'a dâhil olmuş; akabinde Arap Hükümetinin kurulduğunu ve kendisinin Suriye Kralı olduğunu ilan etmişti.⁷⁰ Böylece İngiliz ve bedevi unsurları ilk defa büyük bir kuvvet halinde Şam'da buluşmuştu.

Şam'ın işgalini müteakip İngiliz harekâtı, adeta isyancılarla müşterek bir mahiyete bürünmüştü. Kuzeye doğru ileri harekât kapsamında Ekim ayı içerisinde Humus-Hama hattı işgal edilmiş ve Halep'e ulaşılmıştı.⁷¹ Nitekim 1.500 kişilik bedevi birliğinin Halep'e saldırmasının ertesi günü 26 Ekim'de İngilizler Halep'i işgal etmişti.⁷² Halep kuzeyinde de meskûn mahallere yönelik isyancıların yağma ve baskın harekâtı devam ederken 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalanmıştı. Bedeviler ise mütarekeye tabi olmadıkları için ertesi gün Antakya'ya baskın yaparak hükümet konağına Arap bayrağı asmışlardı. Ancak, bölgedeki Osmanlı birlikleri, isyancı bedevileri şehirden çıkartarak bu grupların işgallerini çevre bölgelerde genişletmelerine mani olmuştu.⁷³

Mütarekeye rağmen Faysal'a bağlı birlikler; Kilis, Antep ve Urfa ile buralara bağlı bölgeleri ele geçirme girişiminde de bulunmuş; bu girişimleri de engellenmişti. Konuya ilişkin Adana'daki 2. Ordu Kumandanı Nihad Paşa (Anılmış), Osmanlı ordusunun çekilmeye başladığı Halep'in kuzeyindeki köylere, İngilizlerin koruması altında Faysal'a bağlı bedevilerin yerleştiğini, bunların isyancı olarak kabul edilmesi nedeniyle bir ateşkes yapılmasının da mümkün olmadığını; aksi takdirde bu durumun Faysal'ın tanınması ve isyancıların ele geçirdikleri bölgelerdeki varlıklarının kabul edilmesi anlamına geleceğini belirtmişti.⁷⁴

Bu esnada Faysal'ın *-defacto olarak-* kurulduğunu ilan ettiği Şam merkezli *Suriye Arap Hükümeti'nin* sınırı; Tebuk kuzeyi (Ürdün güneyi) ile Halep'in kuzeyi arasını kapsamaktaydı. Tebuk ve güneyi ise babası Şerif Hüseyin'in *Hicaz Hâşimi Krallığı'na* dâhildi. Fakat Faysal'ın sorumluluğundaki çoğu bölgede, İngiliz işgal kuvvetleri bulunmaktaydı. Ayrıca Hayfa-Beyrut-Trablusşam gibi önemli sahil kentlerinde Fransız birlikleri konuşluydu. Bu durum, Şerif ailesini hiç memnun etmemişti. Zira, isyana başlarken ki hedefleri tüm bu

⁷⁰ Kemal, *Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi*, 125-170; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 537-539; Demir, *Harp Raporlarına Göre*, 49-64; Osmanlı'nın Suriye Vilayeti, bugünkü Suriye topraklarının ötesinde Halep-Deyr-i Zor-Rakka hariç batıda bugünkü Lübnan ile güneyde bugünkü Filistin ve Ürdün topraklarının kuzey kısımlarını kapsamaktaydı. Bkz. Macmillian, *Paris 1919*, 377.

⁷¹ Demir, *Harp Raporlarına Göre*, 71-76.

⁷² Süleyman Hatipoğlu, "I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa," *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, no. 42 (Kasım 1998): 1171.

⁷³ Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015), 24-29.

⁷⁴ "Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cephesi," *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, no. 142 (Nisan 2018): 241-242.

bölgelerde kendi kontrol ve idarelerinin olmasıydı.⁷⁵ Bununla birlikte savaşın son döneminde isyancıların Şam ve Beyrut gibi Arap milliyetçilerinin olduğu bölgelere ulaşmasının, Şeriflere uluslararası ortamda daha fazla Arapların temsilcisi özgüveniyle hareket etmesi olanağını verdiği ifade edilmelidir.

5. Arap Taleplerinin Uluslararası Ortama Taşınması ve Paris Barış Konferansı'nda Arap Talepleri

İzah edildiği üzere Şerif Hüseyin öncülüğündeki Hicaz İsyanı; Osmanlı ordusunu Hicaz, Filistin ve Suriye Cephesi'nde müşkül durumda bırakmış; İngiliz ilerleyişine katkı sağlamıştı. Nitekim isyancılar, İngiliz ilerleyişiyle birlikte Mekke'den başlayarak Halep kuzeyi ve Antakya hattına kadar ulaşmıştı. Bu çabaları karşılığında savaş sonunda isyan liderliğinin beklentisi, kendilerine vaat edilen, savaş müddetince ele geçirip defacto olarak hâkim oldukları bölgelerin, Şerif Hüseyin ve oğullarına bırakılmasıydı. Fakat bu bölgelerin bir kısmı İngiltere ve Fransa arasında 1916 yılında yapılan Sykes-Picot Anlaşmasına göre aralarında paylaşılmıştı. Aynı şekilde bölgenin bir kısmı İbn-i Suûd'a söz verilmiş; Filistin'de ise Balfour Deklarasyonu ile Yahudi Devleti'nin kurulması planlanmıştı.⁷⁶ Görüldüğü üzere ortaya çıkan tablo, Şerif Hüseyin ve ekibini zorlu bir diplomatik mücadele içine sokmuştu. Buna rağmen isyana başladıkları hedeflerine uygun olarak "Büyük Arap Krallığı" isteklerini "Arap Talepleri" adı altında uluslararası düzlemde kabul ettirmek için girişimlere başlamışlardı.

Öte yandan Birinci Dünya Savaşı'nın bitimini müteakip İngiltere ve Fransa, bölgenin geleceğine ilişkin 7 Kasım 1918'de *Ortak Deklarasyon* yayımlamıştı. Bu metinde, İtilaf devletlerinin Türklerden kurtardığı bölgelerde yerel hükümet ve yönetimlerin kurulmasına yardımcı olacakları ve bu yapıları koruma altına alarak gelişmelerine destek olacakları belirtilmişti. Esasında bu metin manda idaresinin habercisiydi.⁷⁷

Nihayetinde savaş sonrası süreçte tüm bölgelerin kaderinin belirleneceği, bu bağlamda Arap taleplerinin dile getirildiği yer Paris'ti. Uluslararası siyasetin merkezi olan Paris Barış Konferansı, 18 Ocak 1919'da toplanmıştı. Konfe-

⁷⁵ Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 185; Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 539.

⁷⁶ Masters, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları*, 239; Soy, "Arap Milliyetçiliği," 187; Rusya, savaştan çekildikten sonra paylaşım planlarını açıkladığında ve Hicaz İsyanının önde gelenleri, Balfour Deklarasyonundan haberdar olduklarında İngilizlere tepki göstermiş; hatta yeniden Osmanlı yönetimiyle anlaşabileceklerini ifade etmişlerdi. Bu süreçte Osmanlı Hükûmeti ile Şeriflerin bir uzlaşma girişimi olmuşsa da Bâb-ı Âli'nin muhtariyet teklifine Şerif'in bağımsızlık isteğiyle yanıt vermesi bu teşebbüsü akim bırakmıştı. (Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 532-534); Cemal Paşa ve Faysal arasındaki konuya ilişkin yazışmalar için bkz. (Bostancı, "Hicaz'da Hâkimiyet Mücadelesi," 130); Ayrıca Balfour Deklarasyonunda, Filistin'de bir "Yahudi yurdu kurulması" ifadesi kullanılırken bölgenin büyük bir çoğunluğunu oluşturan Araplar, adeta yok sayılarak "Musevi olmayan unsurlar" olarak belirtilmişti. Bu durum, İngiltere'nin Şeriflere karşı ikili tutumunu ortaya koymaktaydı. Aynı zamanda Faysal'ın, savaş devam ederken Yahudi temsilcisi Weizman ile görüşmesi, onların varlığının tanınması anlamında başka bir paradokstu. Bkz. Ömer Osman Umar, Melek Yenisu, "Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin," *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32,no. 2 (Mayıs 2022), 837-838.

⁷⁷ Antonius, *Arap Uyanışı*, 344-345.

ransa, İtilaf devletleri başta olmak üzere savaştan etkilenen ve tarafsızlardan oluşan toplam 32 devlet temsilcisi katılmışsa da “Dörtler Meclisi/Konseyi” belirleyici olup kararları alan ana organdı. Dört ülke tarafından temsil edilen bu konseyde ABD, Başkan Woodrow Wilson; İngiltere, Başbakan David Lloyd George; Fransa, Başbakan Georges Clemenceau ve İtalya, Başbakan Vittorio Orlando tarafından temsil edilmişti. Konferansın ana gündemi, Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Almanya ve Osmanlı Devleti ile diğer İttifak devletlerinin geleceğine dair verilecek kararlardı. Şüphesiz ABD Başkanı Woodrow Wilson'un henüz savaş devam ederken 8 Ocak 1918'de açıkladığı ve “Wilson İlkeleri” olarak bilinen savaş sonrası düzene ait temel prensipler, bilhassa yenilen devletler ve bağımsızlık isteyen uluslar için en büyük dayanak noktasını teşkil etmişti.⁷⁸

Paris Barış Konferansı'nda, Japonya'nın da katılımıyla Beşler Konseyi tarafından 30 Ocak'ta; Osmanlı idaresinde bulunan ve büyük bir kısmı savaşta işgal edilen Arabistan, Filistin, Suriye, Irak ve Ermenistan'ın, Osmanlı'dan kopartılmasına yönelik prensip kararı alınmıştı.⁷⁹ Ancak asıl sorun; buralarda kurulacak devletlerin sınırlarının ne şekilde olacağı, hangi bölgenin hangi ülkenin nüfuzunda olacağı veya buralarda manda tesis edilip edilmeyeceğiydi.⁸⁰

Azınlıklar ise Osmanlı'dan ne kadar toprak kopartabileceklerine yönelik çaba içerisindeydi. Osmanlı'da yaşayan Arap, Rum, Ermeni, Kürt ve Yahudi topluluklarının temsilcileri de kendi siyasi proje ve talepleriyle savaşın galibi devletleri ikna edebilmek için Paris'te yoğun siyasi faaliyetler yürütüyordu. Bu unsurlardan biri olan Arapları temsilen Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, bağımsızlık taleplerini konseye iletmek üzere Paris'e gelmişti.⁸¹ Fransa'nın karşı çıkmasına rağmen İngiltere'nin desteğiyle ve *Hicaz Delegasyonu Başkanı* sıfatıyla konferansa davet edilmişti.⁸² Burada dikkat çekici olan husus, Faysal'ın uluslararası bir toplantıya tüm Arapları temsilen davet edilmesiydi.

Ancak o dönem geniş bir bölgede birbirinden kopuk yaşayan Arap halkının⁸³ büyük bir çoğunluğu isyana katılmadığı gibi savaş sonunda dahi Şeriflere destek vermemekteydi.⁸⁴ Yine de Şerifler, Arapların yaşadığı bölgelere

⁷⁸ Hulusi Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 22-23; M. Macmillian, *Paris 1919...*, 1, 301; Asena Boztaş, “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif,” *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, no. 14 (Yaz 2014): 165.

⁷⁹ Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014), 112-122; İsmail Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı,” *History Studies* 6, no. 3 (Nisan 2014): 219.

⁸⁰ Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, 22-23.

⁸¹ Budak, “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na,” 451-458.

⁸² M. Macmillian, *Paris 1919...*, 383; Ü.G. Polat, *Türk Arap İlişkileri ...*, 217-218.

⁸³ Sykes-Picot Anlaşmasının mimarlarından Fransız G.Picot bile “Sayısız Arap Aşiretlerini geçeri bir bütün haline getirmek mümkün değil” demişti. Bkz. Macmillian, *Paris 1919*, 379.

⁸⁴ Macmillian, *Paris 1919*, s.379; Mütareke sonrası işgal vuku bulduğunda; Suriye ile özellikle Halep ve çevresi başta olmak üzere halkın büyük bir kısmı, Osmanlı/Türk idaresine bağlı kalmıştı. Aynı şekilde Şam'da, Beyrut'ta Filistin'de ve Irak'taki halkın büyük çoğunluğu Türk taraftarıydı.

savaş sırasında defacto olarak hâkim olmalarıyla kendilerini bölgenin sahibi, Arapların yegâne ve meşru lideri olarak görmekteydi.⁸⁵ Bölgeye yönelik çoklu paylaşım planlarının ortaya çıkması üzerine Şerifler, Wilson ilkelerinde yer alan “ulusların kendi kaderini tayin” prensibini, Konferansta kendi taleplerine dayanak olarak almışlardı.

Neticede Emir Faysal, tüm Arapları temsilen 29 Ocak 1919’da konferansa sunduğu muhtırada, Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı’ya isyan ederek savaşın gidişatına İtilaf devletleri açısından olumlu ve önemli katkılar yaptıklarını belirtmiş; bu bağlamda İskenderun’dan İran’a doğru uzanan hattın güneyi ile Umman ve Yemen Denizi’nin kuzeyi arasındaki bölgelerin tamamının “Birleşik Arap Krallığı” şeklinde babasının yönetimine verilmesini istemişti. Arap Yarımadasını bir bütün olarak talep eden Faysal’ın muhtırasında Filistin’in idaresine dair ise bir ibare bulunmamaktaydı.⁸⁶ Zira Faysal, Barış Konferansı’na katılmadan önce 3 Ocak 1919’da İngilizlerin isteğiyle Siyonist hareketin lideri Weizmann ile 9 maddelik bir protokol imzalayarak Balfour Deklarasyonu’nu kabul etmek zorunda kalmıştı.⁸⁷ Böylece Faysal, -kendilerine taraftar olmayan- Arap ulusunun çoğunluğu adına böyle bir karara imza atmıştı.⁸⁸ Şüphesiz bu durum, ileriki yıllarda Filistin’de başlayacak Arap-Yahudi çatışmasının da ilk adımlarından biri olmuştu.

Emri Faysal, Paris Barış Konferansı’ndaki ikinci sunumunu 6 Şubat 1919’da yaparak bir kez daha Arap taleplerini dile getirmişti. Burada “Onlar Konseyi”ne Arapça yaptığı -ve savaş boyunca isyancı birliklerine rehberlik yapan İngiliz subay- Lawrence’nin tercüme ettiği hitabında; Arapların savaşta oynadığı rolü belirtmiş ve Wilson Prensiplerine de atıf yaparak Arap coğrafyasının kendilerine bırakılmasını istemişti. Faysal, yaptığı konuşmada; güneybatıda Mısır’daki İskenderiye’den, kuzeyden Anadolu’nun bir parçası olan Diyarbakır’a kadar olan hattı, doğuda İran sınırından güneydoğuya inen ve Umman Denizi’ne ulaşan bölgeleri talep etmişti. Ona göre burada yaşayan ve Arapça konuşan insanlara bağımsızlığı verilmeliydi.⁸⁹ Ayrıca Fransa’nın işgal etmek istediği Suriye’nin bağımsızlığa kavuşturulması, bölgenin kalkınması için yabancı teknik danışman desteğinin sağlanması, bir oldubittiyeye izin vermemek için Filistin’de Araplar ve Yahudiler arasındaki eşitliğin korunması ile Arap bölgelerine bir sömürü alanı olarak bakılmaması gibi isteklerini açıklamıştı.⁹⁰

Bkz. Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî*, (İstanbul: Post Yayınları, 2017), 164-190; Enes Demir, *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Millî II*, (İstanbul: Hiper Yayınları, 2017), 193-215.

⁸⁵ M. Macmillian, *Paris 1919...*, 379. M. Budak, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na,” 451-458.

⁸⁶ Laurence Evans, *Türkiye’nin Paylaşılması (1914-1924)*, çev. Tevfik Alanay. (İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972), 124; Budak, “Osmanlı Devleti’nin Paris Barış Konferansı’na,” .449-450.

⁸⁷ Odabaşı, “Avrupa Emperyalizmi,” 187.

⁸⁸ Kadir Kasalak, Can Deveci, “Paris Barış Konferansında Siyonistlerin Talepleri,” *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 54 (2017): 299, 304-305.

⁸⁹ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda*, 103-104; Köse, “Paris Barış Konferansı Tutanaqları,” 221.

⁹⁰ Macmillian, *Paris 1919*, 383, Hüseyin Opruklu, *Türkiye Suriye ilişkileri (Atatürk Dönemi) 1923-*

(Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal Arap Talepleri için geldiği Paris Barış Konferansı'nda
- İmparatorluk Savaş Müzesi (IMW) <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205125329>)

Faysal'ın Araplar adına dile getirdiği bu taleplerin kabul edilmesini mümkün kılmayan önemli meseleler vardı. Zira İngilizlerin savaş sırasında menfaatlerini temin etmek için Suriye ve çevresini müttefiki Fransızlara, Filistin için Yahudilere ve Orta Arabistan için Suûdlara yönelik vaatleri, bir çelişki ve paradoks olarak ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla Şerif Hüseyin'in kurduğu hayallerin henüz ilk uluslararası toplantıda geçersiz olacağı anlaşılmıştı.⁹¹ Nitekim Faysal'ın Paris Konferansı'na yaptığı sunumdan üç gün önce, 3 Şubat 1919'da Siyonistler de Konferans'a müracaat ederek Filistin'e Yahudi göçüne ve bölgede bir devlet kurulmasına izin verilmesini istemişlerdi.⁹²

Tüm bu gelişmeleri takip eden ve adeta bir hakem rolüyle Paris Konferansı'nda bulunan ABD Başkanı Wilson, Fransızların istekleri ile Faysal'ın Suriye'de Arap bağımsızlığını sağlamak yönündeki çalışmaları yüzünden bölgeye yönelik inisiyatif almak istemişti. Wilson, yaptığı sunum sonrası Lawrence ile Faysal'ı birlikte kabul etmiş ve ABD'nin bölgede bir manda idaresi tesis ederse

1938, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2006) 83-85.

⁹¹ Ömer Ali Keskin, "Ortadoğu'da Arap Milliyetçiliğinin Seyri: Osmanlı Döneminden Milli Mücadele'nin İlk Yıllarına Arap Milliyetçiliği ve Türk-Arap İlişkileri," *Turkish Studies - Historical Analysis* 15, no. 3 (Ocak 2020): 955-957; Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 187; Umar, "Paris Barış Konferansı'nda," 840-843.

⁹² Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na," 449-450; Kasalak, "Paris Barış Konferansı'nda Siyonistlerin Talepleri," 300.

Suriye'yi koruyabileceğini ima etmişti.⁹³ Nitekim Başkan Wilson, Arapların taleplerini ve iddialarını yerinde görmek amacıyla Suriye ve Filistin'e bir komisyon gönderilmesini önermişti.⁹⁴ İngiltere ve Fransa'nın aksine Emir Faysal, komisyon teklifinden memnun olmuş ve tüm Arapça konuşan bölge halkının bağımsızlığının verileceğine olan inancını dile getirmişti.⁹⁵ Görüldüğü üzere Hicaz İsyanı ile başlayan sürecin geldiği durum, Arap taleplerinin uluslararası düzlemde daha kaotik bir müzakereye dönüşmesiyle devam etmekteydi.

Neticede 20 Mart 1919'da Wilson'un girişimiyle, görev alanı Osmanlı Devleti'nde oluşturulacak tüm mandaları kapsayacak şekilde inceleme yapmak üzere bir heyet kurulmasına karar verilmişti. *King-Crane* adı verilen bu komisyon, 1919 yılı ortalarında sırasıyla Suriye, Filistin ile bugünkü Ürdün ve Lübnan hattındaki büyük şehirlere gitmişti. Bölgenin ileri gelenleri, halkların temsilcileri, İngiliz ve Fransız işgal güçlerinin komutanları da dâhil olmak üzere farklı gruplarla görüşmüşlerdi.⁹⁶

Tüm bu icraatlar, şüphesiz hukuken halen Osmanlı Devleti'ne ait olan toprakların paylaşılmasına yönelik yapılmaktaydı. Ancak, Osmanlı Devleti devre dışı bırakılmıştı. Bu süreçte Osmanlı Hükümeti ise konferansa davet edileceği ve barış yapılacağı ümidiyle gerçekleşen işgallere karşı pasif bir tutum sergilemiş; ayrıca bu toprakların bir kısmının kendinde kalmaya devam etmesini ihtiva eden barış taslağı projeleri hazırlamıştı.⁹⁷ Bu süreçte Osmanlı heyeti, 30 Mayıs 1919'da, Paris Barış Konferansına davet edilmişse de heyet tarafından Konferansa sunulan barış taslağı dikkate alınmamıştı. Haddizatında Osmanlı Devleti'nce konferans müddetince, 12 Şubat, 17 Haziran ve 23 Haziran 1919 tarihli üç farklı barış muhtırası hazırlamıştı. Muhtıraların içeriklerine bakıldığında konu bağlamında Şeriflerin/Arap taleplerinin aksine Halep-Deyr-i Zor-Musul hattının Osmanlı topraklarında kalmasını; bununla birlikte Halifelik haklarının korunması koşuluyla Suriye, Filistin ve Hicaz'a özerklik/bağımsızlık verilmesinin kabul edileceği belirtilmişti.⁹⁸ Bu barış taslakları, İtilaf devletleri tarafından da kabul edilebilir görülmemişti.

6. Emir Faysal ve Arap Milliyetçilerinin Girişimleri

Emir Faysal'ın, Paris Barış Konferansı'nda Araplar adına sunduğu ve isyan motivasyonlarını oluşturan Büyük Arap Krallığı taleplerine rağmen Büyük devletlerin bölgeye yönelik planlarıyla durum farklı bir mahiyette gelişmekteydi. Nitekim Arap talepleri ve Osmanlı topraklarının paylaşılması hususunda İngiliz Başbakanı L. George tarafından 26 Haziran 1919'da yayımlanan memorandumda, Arapça konuşulan tüm bölgelerin Osmanlı Devleti'nden alına-

⁹³ Macmillian, *Paris 1919*, 16, 384.

⁹⁴ P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ...*, 69-71.

⁹⁵ L. Evans, *Türkiye'nin Paylaşılması ...*, 150; M. Macmillian, *Paris 1919...*, 383.

⁹⁶ Akar, *Harbord Askerî Heyeti Raporu*, 36-38.

⁹⁷ Budak, "Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na," 447.

⁹⁸ Budak, *İdealden Gerçeğe*, 58-83.

çağını ancak manda yönetimlerine dâhil edileceğini; bu kapsamda Suriye'de Fransız, Mezopotamya'da (Irak) İngiliz mandası tesis edileceğini açıklamıştı.⁹⁹ Şüphesiz bu açıklama, bağımsızlık hedefiyle isyan eden başta Şerif ailesi olmak üzere milliyetçi Arapları hayal kırıklığına uğratmıştı. Böylece, Şeriflerin tüm Araplar adına yaptıkları birleşik ve bağımsızlık Arap Krallığı talepleri uluslararası arenada geçersiz kılınmaktaydı.

İngiltere'nin pragmatik politikasının yansıması olan bu anlayışa göre İngilizler; Filistin, Irak ve Arabistan'ı nüfuzlarına almayı; Suriye ve Lübnan'ı Fransızlara bırakmayı düşünmüştü.¹⁰⁰ Bu yüzden Suriye ve kıyılarını (Lübnan) Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal'a bırakmak yerine Fransa'ya bırakma politikasını çıkarları gereği benimsemişlerdi. Nitekim Fransa da Sykes-Picot Anlaşması'ndan taviz vermeye hazır olsa da Suriye ve Lübnan konusunda ısrarcıydı. Üstelik Fransızlar, Faysal'ın Paris Barış Konferansı'ndaki taleplerini kabul edilemez bulmaktaydı. Bu yüzden Faysal'ı zor durumda bırakmak için Lübnanlı bir Arap temsilcisini konferansa sunum yapmak üzere davet edip Fransa'nın himayesinde olacak bir Lübnan devletinin kurulmasını dahi talep ettirmişlerdi.¹⁰¹ Fransa'nın bu girişiminin, aynı zamanda tüm Arapların temsilcisi iddiasıyla hareket eden Şeriflerin, etkinliğini zedeleyici mahiyette olduğu değerlendirilmektedir.

Bu arada King-Crane Komisyonu, bölgede incelemesini tamamlamış ve Ağustos ayında hazırladığı raporu, Dörtler Konseyi'ne sunmuştu. İlgili raporda; Hicaz, Suriye ve Irak'ta Arap devletlerinin kurulması fakat bu devletlerin sınırlı bir dönemi kapsayacak şekilde İngiltere ve ABD'nin mandasına bırakılması önerilmişti. Rapora göre manda idaresi kurulursa bölge halkının ilk tercihi ABD, ikinci tercihi İngiltere'di. Halkın Suriye'deki Fransız manda idaresine karşı olduğu ve bu durumun çatışmaya neden olabileceği belirtilmişti. Heyete göre eğer Suriye birleştirilecekse, Filistin ve Lübnan'ı da içine alması gerekirdi.¹⁰² Ancak bu rapor, formalite olarak görülmüş ve İtilaf devletlerince dikkate alınmamıştı. Böylece komisyondan gelecek sonucu umutla bekleyen Faysal, bir kez daha hayal kırıklığı yaşamıştı.¹⁰³

Özellikle Fransızların Suriye ve (Lübnan'a) yönelik istekleri, Faysal'ı zor durumda bırakmıştı. Paris'te iken Fransız Başbakanı Clemenceau ile görüşen Faysal, bir uzlaşmaya varmak istemişse de bir netice alamadan Suriye'ye dönmüştü. Fransızların bölgeyi zorla işgal etmeleri durumunda Faysal'ın yeni politikası ise direniş ve mücadele idi. Bu doğrultuda Suriyelileri kendi liderliği altında toplama hedefiyle harekete geçen Faysal, kendisine olan aydın ve aşiret desteğini artırmak ve mücadelesine destek vermeleri için onları milli

⁹⁹ Kadir Kasalak, *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*, (Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983), 20-27; *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası*, ed. Ö. Andaç Uğurlu, (İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005), 223.

¹⁰⁰ Köse, "Paris Barış Konferansı Tutanakları," 219; Macmillian, *Paris 1919*, 374.

¹⁰¹ Macmillian, *Paris 1919*, 384.

¹⁰² P. Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ...*, 69-71; Macmillian, *Paris 1919*, 397.

¹⁰³ Akar, *Harbord Askeri Heyeti Raporu*, 36-38; Opruklu, *Türkiye Suriye İlişkileri*, 91-92.

gayelerle motive etmek için propagandaya başlamıştı. Neticede Faysal ve Arap milliyetçileri tarafından 2 Temmuz 1919'da Şam'da Birinci Suriye Kongresi düzenlenmiş; kongrede alınan kararlar bildiri halinde yayımlanmıştı.¹⁰⁴ Buna göre Şerif Hüseyin'in idaresinde Hicaz ve çevresinde "*Büyük Arap Krallığı*"nın; Faysal'ın idaresinde ise Torosların kuzeyinden başlayan Filistin, Suriye ile bugünkü Lübnan, Ürdün ve İsrail'in bulunduğu toprakları kapsayan "*Büyük Suriye Krallığı*" ve oğlu Abdullah idaresinde de "*Irak Krallığı*" kurulması kabul edilmişti.¹⁰⁵ Bu karar, Şeriflerin, Hicaz İsyanının başlatma hedefleriyle büyük ölçüde örtüşmekte idi. Fakat uluslararası arenada bu isteklerini kabul ettirmeleri, izah edildiği üzere mümkün görünmüyordu.

Bölgenin geleceğinin belirsiz olduğu bu ortamda Faysal, her ne kadar Suriye Kongresi kararları ile bir niyet beyan etmişse de bölgenin İngiliz işgali altında olması ve Fransa'nın tavrı nedeniyle ilgili kararları uygulamaya koyamamıştı. Nitekim Ocak 1920'de Faysal, yeniden Paris'e giderek Fransız Başbakanı Clemenceau ile görüşmüştü. Yapılan görüşmeler sonucunda Faysal, çok da benimsemediği bir anlaşma yapmıştı.¹⁰⁶ Anlaşmaya göre Fransızlar Şam'da Faysal'ın krallığını tanıyacak, ancak Suriye genelinde Fransız mandası tesis edilecek; bu açıdan Suriye Hükümetinin sivil ve askerî teşkilatlanmada Fransız danışmanlar görev alacaktı. Anlaşmayı Suriye'deki Arap milliyetçileri kabul etmemiş; gerekirse İngiltere ve Fransa ile çatışabileceklerini belirtmişlerdi.¹⁰⁷

Bu bağlamda 6 Mart 1920'de toplanan İkinci Büyük Suriye Kongresinde; Suriye'nin bağımsızlığı ve Faysal'ın "*Büyük Suriye Kralı*" olduğu ilan edilmişti. Bu krallığın toprakları; güneyde Filistin'i, batıda Lübnan'ı, kuzeyde Halep Vilayetini de içine alacak şekilde doğuda Fırat Nehri'ne kadar uzanmaktaydı. Kongrenin bağımsızlık bildirgesinde ayrıca Hicaz İsyanına da atıf yapılmıştı. Buna göre Suriyelilerin Osmanlı'ya isyan sebeplerinin, İtilaf devletlerinin kendilerine verdiği bağımsızlık vaadi olduğu; buna rağmen hala işgalin sürdürüldüğü, bu durumda Filistin dâhil Büyük Suriye'nin tesisi için her şeyin yapılacağı vurgulanmıştı. Ayrıca Siyonistlerin Yahudi yurdu kurmasına izin verilmeyeceği ve Irak için de tam bağımsızlık istendiği vurgulanmıştı. Kongre'nin aldığı bu kararlar Faysal, 8 Mart 1920'de tahta çıkmış; kardeşi Abdullah da Irak'ta kral naibi seçilmişti.¹⁰⁸ Görüldüğü üzere Faysal'ın hükümranlılığına dâhil etmek istediği yerler Fransa'nın istediği ve Yahudileri vaat edilen bölgeleri ihtiva etmekteydi. Kardeşi Abdullah'ın idare edeceği Irak ise İngiltere'nin nüfuz alanını kapsamaktaydı.

Tüm bu gelişmeler değerlendirildiğinde savaş sonrası, Şerifler tarafından kendi istek ve hayalleri doğrultusunda dile getirilen Arap talepleri, Paris Barış Konferansı sürecinde sadece Hicaz bölgesi için karşılanmış görünüyordu. Fa-

¹⁰⁴ Antonius, *Arap Uyanışı*, 349-351.

¹⁰⁵ Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda*, 105-112; Ay, "Arap Birliği," 41-42.

¹⁰⁶ Macmillian, *Paris 1919*, 398.

¹⁰⁷ Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 192-193.

¹⁰⁸ Macmillian, *Paris 1919*, 387-390, 398-399; Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 194.

kat, bölgedeki bir diğer aktör olan İbn-i Suûd, henüz devreye girmemişti. Filistin, Suriye ve Lübnan hattında ise İtilaf devletleri ile anlaşmazlık çözümlenemiyordu. Bu açıdan mevcut durumda Arap istekleri, Hicaz'dan ziyade Şerif Hüseyin'in oğulları Faysal ve Abdullah'ın idare edeceği bölgelerin temin edilmesine yönelik bir kapsama girmişti. Dolayısıyla gelinen süreçte, Suriye'deki Faysal idaresi ve Fransa arasında çatışma durumu ortaya çıkmış; nitekim Fransa Suriye'yi işgal etmek için harekete geçmişti.

7. Arapların Talep Ettiği Toprakların İngiltere ve Fransa Arasında Paylaşımı

Şu ana kadar izah edildiği gibi Araplar başta olmak üzere çeşitli aktörlerin ilgi odağı olan ve müzakereler yapılan Hicaz, Arap Yarımadası ile Filistin, Suriye ve bölgedeki diğer yerler hukuki olarak Osmanlı Devleti'ne aitti. Paris Barış Konferansı'nda prensip kararlar alınsa da zikredilen paradokslar ve çıkarların çatışması sebebiyle bölgenin geleceği kesin olarak belirlenememişti.

Nitekim savaş sonunda Sykes-Picot paylaşımından farklı bir durum ortaya çıkmıştı. Fransızlara bırakılan Musul ve Suriye hattı İngiliz ordusu kontrolündeydi. Bu yüzden Fransa ve İngiltere, paylaşımlarının güncellenmesi kapsamında Paris'te 15 Eylül 1919 tarihli Suriye İtilafnâmesi'ni imzalamışlardı. Anlaşmaya göre Şeriflere vaat edilen Anadolu'nun güneyi ile Suriye ve bugünkü Lübnan toprakları Fransa'ya bırakılmış; bu doğrultuda İngilizlerin, 1 Kasım'dan itibaren adı geçen yerlerden birliklerini çekmesi ve yerini Fransızların alması kararlaştırılmıştı. Mutabakata göre Fransa'nın feragat etmesiyle Musul da İngiltere'ye bırakılmıştı.¹⁰⁹

İngiltere Hükümeti, Suriye'deki birliklerini Kasım ayında çekmeye başlayacağını Faysal'a bildirmiş; ihtilaf konusu olan Suriye ve çevresinin geleceğini de Fransızlarla kendi aralarında çözmeleri gerektiğini beyan etmişti.¹¹⁰ Bu durum Arapları, Fransa ile baş başa bırakmak anlamına geliyordu.

Uluslararası düzlemde maruz kaldıkları döngülü politika, "Büyük Arap Krallığı" hayali kuran Şerifleri zor durumda bıraktığı gibi, -birçok bölgedeki- Arap halkını da vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti yerine Avrupalı devletlerin manda yönetimlerinde yaşamaya mecbur bırakacaktı. Nitekim Suriyeli milliyetçiler ve Faysal'ın, Fransızların İngilizlerin yerine bölgeyi işgal etmeye başladığını gördüklerinde Fransızlara karşı direnişe geçmekten; hatta Türk Millî Mücadele Hareketiyle iş birliği çareleri aramaktan başka çıkış yolları kalmamıştı.¹¹¹ Bu kapsamda Anadolu'nun güneyindeki gibi Suriye'nin çeşitli bölgelerinde Fransız birliklerine karşı mücadeleler verilmişti. Ancak Fransız ordusu, Faysal'a bağlı Arap birliklerini Şam'ın batısındaki Meyselûn Muha-

¹⁰⁹ M. Macmillian, *Paris 1919...*, 374-375; Budak, *İdealden Gerçeğe*, 114-122.

¹¹⁰ Opruklu, *Türkiye Suriye İlişkileri*, 92-95.

¹¹¹ Lutskiy, *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi*, 539-540; Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 190; Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, 36-170.

rebesi'nde mağlup ederek Şam'ı, bugünkü Lübnan topraklarını ve Halep'i de işgal etmişti.¹¹²

Sonuç olarak sahadaki askeri dengeler yeniden belirlenirken, bölgenin diplomatik arenada nihai olarak şekillendirilmesi İngiltere, Fransa ve İtalya arasında 18 Nisan 1920'de gerçekleştirilen San-Remo Konferansı'nda alınan kararlarla olmuştur. Osmanlı Devleti'ne dayatılacak Sevr Anlaşması şartlarının da belirlendiği konferansta Arap coğrafyası ile ilgili alınan kararlar şöyleydi:

- Suriye'de Fransız mandası kurulması,
- Anadolu'nun güneyi ile Doğu Akdeniz'in Fransız nüfuz bölgesine bırakılması,
- Filistin'in İngiliz mandasına bırakılması ve bölgeye Yahudi yerleşimine izin verilmesi,
- Ürdün'de İngiltere'nin mandasında ve Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Abdullah'ın krallığında bir devlet kurulması,
- Faysal'ın Irak kralı olması,
- Hicaz bölgesinde Şerif Hüseyin'in krallığının tanınması, Necid bölgesinde ise İbn-i Suûd'un idaresinde bir krallık kurulması.¹¹³ Paylaşım planlarına bakıldığında temel dayanak, Şeriflere verilen sözler değil İngiltere ve Fransa'nın kendi aralarında yaptığı Sykes-Picot ve Suriye İtilafnâmesi'ndeki paylaşım-lardı.

Neticede Arap coğrafyasını şekillendiren San-Remo kararlarına göre;

- Filistin, İngiltere'nin mandasına verilmişti. Böylece Yahudilerin bölgeye yerleşimine göz yumulmuş ve yıllar içerisinde bu durum Arapların aleyhine gelişerek İsrail devletinin kurulmasına yol açmıştı.¹¹⁴

- Faysal'ın Fransızlar tarafından Suriye'den çıkartılmasıyla Suriye Fransız manda idaresine alınmıştı. Faysal ise Irak'taki İngiliz mandasını kabul etmesi şartıyla Temmuz 1921'de Irak Kralı ilan edilmişti.¹¹⁵

- Lübnan ise Suriye'den ayrılarak Fransız mandasındaki yeni devletlerden biri olmuş ve Şerifler buradan da mahrum kalmıştı.¹¹⁶

- Ürdün ise yine İngiliz mandası altında kurulmuş, başına Şerif Hüseyin'in Oğlu Emir Abdullah getirilmişti.

- Şerif Hüseyin ise isyana başlamasındaki amaç ve taleplerinden artık çok uzaktaydı. Zira İngiltere'nin kendisine ve İbn-i Suud'a ortak vaatlerde bulunmasından ötürü her iki isim de Arabistan Kralı olmak istemişti. İlk etapta Hicaz Krallığı, Şerife; Necid bölgesi, İbn-i Suûd'a verilmişti. Ancak bu pay-

¹¹² Odabaşı, "Avrupa Emperyalizmi," 194-200.

¹¹³ Macmillian, *Paris 1919*, 400, 414-416.

¹¹⁴ M. Lütfullah Karaman, "Filistin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: 1996), 13: 94-95.

¹¹⁵ C.J. Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül. (İstanbul: Avesta Yayınları, 2003), 163. Şerif Hüseyin'in küçük oğlu Zeyd ise Faysal'ın yanında Irak Kral Naibi olarak atanmıştı. Bkz. Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 16.

¹¹⁶ Demir, *Yeni Belgeler Işığında*, 181.

laşım, ikili arasında bölgede yeni bir hâkimiyet mücadelesinin başlamasına sebebiyet vermişti.¹¹⁷

Nitekim 3 Mart 1924'te Türkiye'de hilafetin kaldırılması üzerine Şerif Hüseyin kendisini halife ilan etmişti. Bu kararı tanımayan İbn-i Suûd, Hüseyin'e savaş ilan etmişti. Ekim 1924'te Şerif Hüseyin'in oğullarından Emir Ali Hicaz Kralı olsa da 1924-1925 arasında iki taraf arasında çatışmalar yaşanmıştı. Bu Neticede İbn-i Suûd, Şerif Hüseyin'in birliklerini mağlup ederek 1926'da kendisini "*Hicaz ve Necid Sultanı*" ilan etmişti. İbn-i Suûd tarafından 1932'de ise bugünkü Suudi Arabistan devleti kurulmuştu.¹¹⁸ Dolayısıyla Şeriflerin öncülük ettiği Arap bağımsızlık hareketi, Arap devletlerini ortaya çıkarsa da ortaya çıkan yapılar, Batılı devletlerin çıkarları doğrultusunda şekillenmişti.¹¹⁹ Adid Davişa'nın "*20. Yüzyılda Arap Milliyetçiliği - Zaferden Umutsuzluğa*" isimli kitabından hareketle ifade etmek gerekirse, Şerif Hüseyin isyanı, "zaferden umutsuzluğa" evrilmiş bir hareket olmuştu.

Böylece, Birinci Dünya Savaşı'nda Arap coğrafyasının hâkimiyeti iddiası ve ümidiyle İngiltere ile işbirliği yaparak Osmanlı Devleti'ne isyan eden Şerif Hüseyin ve oğulları, savaş sonrası uluslararası düzeni belirleyen Paris Barış Konferansı'na sundukları taleplerine ("Arap Talepleri") rağmen istedikleri neticeyi elde edememişti. Uluslararası arenada geleceği müzakere edilen Arap halkının istekleri ise ne karar vericiler tarafından ne de Şerifler tarafından dikkate alınmıştı.

Sonuç

Araplar, vatandaşı oldukları Osmanlı Devleti'nin idaresinde dört asır boyunca genel olarak huzur ve asayiş içinde yaşamışlardır. Zaman zaman azınlık bir grup veya ortaya çıkan bir yerel idareci tarafından siyasi ve dini içerikli isyan girişimleri dışında bu vaziyet değişmemiştir. Bu süreçte Hicaz bölgesi başta olmak üzere Arapların çoğunlukta yaşadıkları yerlere Osmanlı Devleti, Arap idarecileri atamış; Arapların öz kültür ve anlayışlarına saygı göstermiştir.

18. yüzyılın sonlarında etkisini göstermeye başlayan milliyetçilik akımı, çok uluslu yapıya sahip Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Araplar, Müslüman olmaları hasebiyle uzun bir süre bu akımdan etkilenmeseler de özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Arap aydınları arasında İngiltere ve Fransa'nın misyoner okulları vasıtasıyla Arap milliyetçiliği de gelişim göstermiştir. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde özellikle İngiltere, Hilafet üzerinden yayınlar yaparak Hilafetin Arapların hakkı olduğunu; Osmanlı Devleti'nin bu hakkı gasp ettiğini ve asırlardır Araplara haksızlık yaptığı tezini gündeme getirmiştir. Bu propagandalara maruz kalan ve özellikle İngiltere ile iletişim halindeki Arap ileri gelenlerinin başında Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in olduğu

¹¹⁷ Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, 353-354; Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 13.

¹¹⁸ Köse, *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü*, 16.

¹¹⁹ Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri," 263.

görülmektedir.

Bu kapsamda Şerif Hüseyin ve İngiltere arasında 1914 yılında başlayan görüşmeler ve yapılan pazarlıklar, 1916 yılında Şerif Hüseyin ve Hicaz'daki bazı (çöl) bedevi Arap aşiretlerinin Osmanlı'ya isyan etmesini ortaya çıkarmıştır. İsyanı başlatırken Şerif Hüseyin'in talebinin "Arabistan Kralı" olarak kabul edilmek ve idaresinde "Büyük Arap Krallığı" sınırlarını elde etmek olduğu takip edilmektedir. İngiltere'nin kendi çıkarları doğrultusunda, Hüseyin'in taleplerinin karşılanacağına dair sözler vermesi de isyancıların motivasyonu olmuştur. Hicaz bölgesinde başlayan bu isyan, genel olarak şehirli-yerleşik Arap halkı ve birçok Arap aşiretinin desteğinden yoksun olarak sadece bedevi aşiretler ve Arap milliyetçileri tarafından desteklenmiştir.

Bu yönüyle Hicaz İsyanının yayılım alanının sınırlı olduğu; ancak İngilizlerden aldıkları silah, para ve danışmanlık desteğiyle hareket eden bedevi birliklerinin Osmanlı ordusuna cephe gerisinden çeşitli saldırılar düzenlediği; ordunun ikmal, iaşe, iletişim ve ulaştırma hatlarını keserek İngiliz ilerleyişine önemli katkılar sağladığı tespit edilmiştir.

Bedevi birliklerinin Hicaz başta olmak üzere İngiliz ordusuyla hareket ederek Filistin ve Suriye gibi Arapların yaşadığı bölgelerde kontrol kurmalarının, savaş sonrası süreçte Şerif ailesinin uluslararası ortamda Arapların yegâne temsilcisi gibi hareket etmesine imkân sağladığı ifade edilmelidir. Batılı devletler de Arap coğrafyasını daha rahat şekillendirebilmek adına kendi kontrollerindeki Şerif ailesini, Arapların temsilcisi olarak lanse etmişlerdir.

Neticede Şerifler, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle uluslararası diplomatik girişimlerde bulunmuşlardır. Hedefleri; savaşta yaptıkları katkılar ve kendilerine verilen sözlerden hareketle, talep ettikleri sınırlarda Büyük Arap Krallığının tanınması olmuştur. Ancak İngilizlerin bölgeye yönelik Fransa'ya, Yahudilere, ayrıca İbn-i Suûd gibi bir diğer Arap önde gelenine sözler vermesi, Şerifler için hayal kırıklığı oluşturmuştur. Fakat, coğrafyanın şekillenmesinde İngiltere ve Fransa'nın belirleyici olduğu, Şeriflerin ulaşmak istediği hedeflerin büyük ölçüde geçersiz kılındığı; Arap halkının taleplerinin dikkate alınmadığı bir uluslararası politika süreci yaşandığı değerlendirilmektedir. Böylesine hızlı değişen reel politığın ve kaotik ortamın sonucu ortaya çıkan tabloda; "Arap topraklarının geleceği", "Arap Talepleri", "Filistin Meselesi" gibi konular, uluslararası siyaset literatürüne de bir oldubittiyle girmiş; coğrafyayı şekillendiren kararlar ise Arap halkının büyük bir kısmının istekleri göz önünde bulundurulmadan alınmıştır.

Sonuç olarak Nisan 1920'de Büyük devletlerin San-Remo Konferansı ile bölgeye ilişkin son kararlarını vermesiyle, Büyük Arap Krallığı motivasyonu ile Osmanlı'ya isyan eden Şerif Hüseyin ve ekibi en büyük hayal kırıklığını yaşamıştır. Uygulamaya konulan planın, İngiltere ve Fransa arasında Sykes-Picot'ta hedeflenen ve Suriye İtilafnâmesiyle güncellenen plan çerçevesinde olduğu görülmektedir. Böylece Şerif Hüseyin, kendisine vaat edilen Büyük Arap Krallığı hayaline ulaşamadığı gibi birkaç yıl sonra uhdesinde bulunan Hicaz Krallığını da kaybederek isyana başlarken umut ettiği bütün hedeflerden

tamamen mahrum kalmıştır.

Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Fransızların işgali sebebiyle Suriye-Filistin ve Lübnan'ı içine alan Büyük Suriye Krallığı hayaline erişememiştir. Suriye'den çıkartılan Faysal, müttefiki İngiltere tarafından Irak Kralı olarak taltif edilse de idaresi İngiliz mandası altında olmuş ve bağımsız bir kral olamamıştı. Üstelik kendisinden bir süre sonra Irak'ta krallık idaresi lağvedilmiş ve Şeriflerin Irak'ı idare etme imkânları da tarihe karışmıştır. Bu güç mücadelesi içerisinde sadece Şerif Hüseyin'in diğer oğlu Abdullah, yeni kurulan Ürdün devletinin Kralı olmuş olup bugün Ürdün Krallığı, halen Abdullah'ın neslinden gelenler tarafından yönetilmektedir. Görüldüğü üzere Osmanlı'ya isyan eden Şerif Hüseyin hanedanlığının bu coğrafyada elde ettiği tek bölge Ürdün toprakları olmuştur. Şerif Hüseyin, İngiltere'nin vaatlerine güvenerek isyana başlarken hem Ortadoğu/Yakındoğu Coğrafyası hem Osmanlı Devleti hem de kendisi açısından olumsuz sonuçlara sebebiyet verecek bir hareket başlattığını öngörememiştir. Bu öngörüsüzlüğün neticesinde, esas olarak Arap halkı, coğrafyanın büyük güçler eliyle ve yapay sınırlarla yapılandırmasından zarar görmüştür. Artık Osmanlı'nın barış ve huzurlu idaresi geride kalmıştır. Ortadoğu'da son bir asırda meydana gelen ve günümüzde artarak devam eden kaotik hadiseler ve çatışmalar, büyük devletlerin bölgeye yönelik müdahaleleri ve planları da bunun en açık göstergesidir.

Kaynakça

- "Mondros Mütarekesi Sonrası Suriye ve Irak Cepeleri", *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, no.142, Nisan 2018.
- Adid, Davışa. *Arap Milliyetçiliği- Zaferden Umutsuzluğa*. Çev. Lütfi Yalçın, İstanbul: Literatür Yayınları, 2004.
- Akar, Hulusi. *Harbord Askerî Heyeti Raporu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Akcakaya, Umut, Erdal Aydoğan. "Hatıralar Işığında Şerif Hüseyin İsyanı ve Hicaz Cephesi." *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, no. 106 (Güz 2022): 349-390.
- Andaç, Ö., ed. *İngiliz Devlet Arşivi Gizli Belgeleri Türkiye'nin Parçalanması ve İngiliz Politikası*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2005.
- Arsel, İlhan. *Arap Milliyetçiliği ve Türkler*. İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1991.
- Artuç, Nevzat. "Ahmed Cemal Paşa (1872-1922), Askeri ve Siyasi Hayatı." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Isparta, 2005.
- Ay, Halil Uğur. "Arap Birliğini Doğuran Temel İdeoloji Üzerine Bir Değerlendirme: Arap Milliyetçiliği." *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi* 3, no. 1, (2018): 32-49.
- Birleşik Krallık Ulusal Arşivler / The National Archives, *FO-Foreign Office, MPK 1/426*.
- Birleşik Krallık Ulusal Kütüphanesi /British Library, *Summary of the Hejaz Revolt, General Staff War Office*, 31 August 1918. Son güncelleme 13 Şubat 2023. <https://www.bl.uk/collection-items/summary-of-hejaz-revolt>
- Bostancı Mustafa, "Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin Hicaz'da Hâkimiyet

- Mücadelesi.” *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, no.14 (Yaz 2014): 117-136.
- Bozkurt, Celil. “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Nili Casusluk Örgütü.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 35, no.1, (2019).
- Boztaş, Asena. “Wilson İlkeleri'nin Türk Dış Politikasına Yansımaları: Realist ve Pragmatist Bir Perspektif.” *Gazi Akademik Bakış Dergisi* 7, no.14 (Yaz 2014): 163-176.
- Bruce, Masters. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Arapları 1516-1918 - Sosyal ve Kültürel Bir Tarih*. Çev. Feray Çoşkun, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
- Budak, Mustafa. “Osmanlı Devleti'nin Paris Barış Konferansı'na Davet Edilmesi ve Muhtıralar Sunması ile İlgili Tartışmalar.” *İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi* 7, (2020): 445-472.
- Budak, Mustafa. *İdealden Gerçeğe Misâk-ı Milli'den Lozan'a Dış Politika*. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.
- Büyükoşkun, Kudret. “Arabistan/Fiziki ve Beşeri Coğrafya.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 248-252. İstanbul: 1991.
- Büyükkara, Mehmet Ali, “Vehhâbilik.” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 611-615. İstanbul: 2012.
- C.J. Edmonds. *Kürtler, Türkler ve Araplar Kuzey-Doğu Irak'ta Siyaset, Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*. Çev. Serdar Şengül, Serap Rüken Şengül, İstanbul: Avesta Yayınları, 2003.
- Çabuk, Mustafa. *İngiltere'nin I. Dünya Savaşı'nda Orta Doğu'daki Propaganda Faaliyetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- David, Fromkin. *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? 1914-1922*. Çev. Mehmet Harmancı, İstanbul: Epsilon Yayınları, 2008.
- Demir, Enes. *Harp Raporlarına Göre Osmanlı Ordusu Filistin ve Suriye'den Nasıl Geri Çekildi?*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2019.
- Demir, Enes. *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Milli*. İstanbul: Post Yayınları, 2017.
- Demir, Enes. *Yeni Belgeler Işığında Vazgeçilmeyen Topraklar Misâk-ı Milli II*. İstanbul: Hiper Yayınları, 2017.
- Erden, Ali Fuat. *Birinci Dünya Harbinde Suriye Hatıraları I*. Derleyen. Yusuf Turan Günaydın, İstanbul: Kopernik Yayınları, 2018.
- George, Antonius. *Arap Uyanışı Arap Ulusal Hareketinin Öyküsü*. Çeviren. Mehmet Akif Koç, Muhammed Karakuş, İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Gümüş, İsmail. “Şerif Hüseyin İsyanı.” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2013.
- Güralp, Şerif, *1918 Yılında Türk Ordusunun Filistin ve Suriye'den Çekilişinde 3 ncü Süvari Tümeninin Harekâtı*. Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 2006.
- Harry N. Howard. *Türkiye'nin Taksimi Bir Diplomasi Tarihi (1913-1923)*. Çeviren. Salih Sabit Togay, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Hatipoğlu, Süleyman, “I. Dünya Savaşı Sonunda Halep Sokak Muharebeleri ve Mustafa Kemal Paşa.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 14, no. 42 (Kasım 1998).
- Hülagü, Metin, “İngilizlerin Hicaz İsyanına Maddi Yardımları.” *Belleter Dergisi* 59, no.

- 225, (1995): 429-445.
- İmparatorluk Savaş Müzesi, Son güncelleme 15 Şubat 2023. <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205020542>.
- İmparatorluk Savaş Müzesi. Son güncelleme 15 Şubat 2023. <https://www.iwm.org.uk/collections/item/object/205125329>.
- Karaca, Taha. *İngiliz Casus Gertrude Bell*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Karaman, M. Lütfullah. "Filistin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13: 89-103. İstanbul: 1996
- Karataş, Kenan. *Gertrude Bell İsyan*. İstanbul: En Kitap Yayınları, 2018.
- Kasalak, Kadir. *Millî Mücadele'de Manda ve Himaye Meselesi*. Ankara: Genelkurmay Basımevi, 1983.
- Kasalak, Kadir, Can Deveci. "Paris Barış Konferansında Siyonistlerin Talepleri." *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 10, no. 54 (2017): 298-306.
- Kayalı, Hasan, *Jön Türkler ve Araplar - Osmanlılık Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık 1908-1910*. Çev. Türkan Yönet, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Kemal, Cemal, "Birinci Dünya Harbi'nde Filistin Cephesi." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara 2004.
- Keskin, Ömer Ali. "Ortadoğu'da Arap Milliyetçiliğinin Seyri: Osmanlı Döneminden Milli Mücadele'nin İlk Yıllarına Arap Milliyetçiliği ve Türk-Arap İlişkileri." *Turkish Studies- Historical Analysis* 15, no. 3 (Ocak 2020): 943-972.
- Kılınçkaya, M. Derviş. Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Kocatürk, Önder. "1913-1914 Yıllarında İngilizlerin Arabistan'ın Çeşitli Bölgelerindeki Faaliyetleri." *Türkoloji Kültürü Dergisi* 4, no.7 (Ocak 2011): 17-34.
- Köse, İsmail. "Paris Barış Konferansı Tutanakları ve Başkan Woodrow Wilson'un Türk Algısı." *History Studies* 6, no.3 (Nisan 2014).
- Köse, İsmail. *Büyük Oyun'un Küçük Aktörü Şerif Hüseyin*, İstanbul: Kronik Yayınları, 2018.
- Kral Abdullah. *Biz Osmanlı'ya Neden İsyan Ettik? / Arap Gözüyle Osmanlı*. Çev. Halit Özmen, İstanbul: Klasik Yayınları, 2017.
- Laurence, Evans. *Türkiye'nin Paylaşılması (1914-1924)*. Çev. Tevfik Alanay, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1972.
- Lutskiy, Borisoviç. *Arap Ülkelerinin Yakın Tarihi 16. Yüzyıldan 20. Yüzyıla*. Çev. Turan Keskin, İstanbul: Yordam Kitap, 2011.
- Margaret, Macmillian. *Paris 1919 Paris Barış Konferansı ve Dünyayı Değiştiren Altı Ayın Hikayesi*. Çev. Belkis Dişbudak, Ankara: ODTÜ Yayıncılık, 2004.
- Odabaşı, Hadiye Yılmaz. "Avrupa Emperyalizmi ve Suriye Direnişi (1919-1922)." *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 7 (2018): 173-192.
- Opruklu, Hüseyin. "Türkiye Suriye ilişkileri (Atatürk Dönemi) 1923-1938." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir 2006.
- Paul, C. Helmreich. Sevr Entrikaları, *Büyük Güçler, Maşalar Gizli Anlaşmalar ve Türki-*

- ye'nin Taksimi*. Çev. Şerif Erol, İstanbul: Sabah Kitapları, 1996.
- Peter, Mansfield. *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*. Çev. Nuran Ülken, İstanbul: Sander Yayınları, 1975.
- Polat, Ü. Gülsüm. *Türk Arap İlişkileri Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-1923)*. İstanbul: Kronik Yayınları, 2019.
- Soy, H. Bayram. "Arap Milliyetçiliği: Ortaya Çıkışından 1918'e kadar." *BİLİG*, no. 30 (Yaz 2004): 173-202.
- T. E. Lawrence. *Arabistanlı Lawrence Bilgelik Yedi Sütunu*. Çev. Bilal Çölgençen, İstanbul: Chiviyazıları Yayınevi, 2014.
- Tekin, Mehmet. *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2015.
- Umar, Ömer Osman, Melek Yenisu. "Paris Barış Konferansı'nda Yahudiler ve Filistin." *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 32, no. 2 (2022,): 835-845.
- Uzun, Turgay. "Osmanlı Devleti'nde Milliyetçilik Hareketleri." *Türk Dünyası İncelemele-ri Dergisi*, no. 4 (2000): 257-275.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Arabistan/Tarih." *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 252-258. İstanbul: 1991.

Extended Abstract

The Hejaz Revolt In The World War I And International Negotiation Of “Arab Demands”

For centuries, Arabs had lived in peace under the Ottoman Empire. Except for the occasional political or religious rebellion, their situation did not change. During this period, the Empire appointed Arab administrators to Arab majority regions, especially the Hejaz, and granted partial autonomy to the administration of holy sites such as Mecca.

Nationalist movements that emerged at the end of the 18th century came to affect the Ottoman Empire the most due to its multinational structure. Being mainly Muslim, the Arabs were not initially influenced, but in the second half of the 19th century, nationalism began to take root among the Arab intelligentsia due to the British and French missionary schools. Consequently, Arab organizations were established in major cities and sought to gather supporters by promoting the idea of an independent Arab state.

Moreover, Britain also began to broadcast propaganda arguing that the Arabs were the rightful claimants to the Caliphate, and that the Ottoman Empire had usurped this right. Among the Arab figures who were influenced by such propaganda, the most prominent of these was the Emir of Mecca, Sharif Hussein, who went on to establish contact with the British. Also, during this period, the policies of the Committee of Union and Progress were perceived as the marginalization of Arabs and were cited as the reason for the increase in the idea of secession.

Sharif Hussein dreamed of a “Great Arab Kingdom” extending from Oman and Yemen in the south to southern Anatolia in the north, from the borders of Iran to the Mediterranean. Britain, which had been encouraging his ambition, found the opportunity it was looking for with the outbreak of the World War I. Thus, negotiations in 1914 between Sharif Hussein and Britain resulted in his rebellion alongside a number of Bedouin Arab tribes against the Ottoman Empire in 1916.

Undoubtedly, the Hejaz revolt of Sharif Hussein should not be regarded as a general Arab revolt. This is because the Arab intellectuals who originally wanted independence, were opposed to the patronage of Britain or France. More importantly, the overwhelming majority of the settled Arab population remained loyal to the Ottoman Empire and did not participate in the revolt. In addition, Arabs had been living in different regions for centuries in tribal structures, indicating that nationalism took a backseat for Arabs during this period.

As the World War I raged on, various Arab tribes that supported the Hejaz rebellion occasionally put the Ottoman army in a difficult situation. As part of the British Army’s advance on the Palestine-Syria Front, Bedouin troops loyal to Sharif Hussein organized various behind-the-line attacks on the Ottoman army; they played an important role by cutting supply, communication and transportation lines.

Following the defeat of the Ottoman Empire, Sharif Hussein sought the estab-

lishment the Great Arab Kingdom as was promised to him. The most striking demand was that Sharif Hussein and his family wanted to be the sole internationally recognized authority on behalf of all Arabs.

Eventually, Emir Faisal, the son of Sharif Hussein, was invited as the Head of the Hejaz Delegation to the Paris Peace Conference that had convened in January 1919 and would shape international world politics for that period. In two presentations, Emir Faisal reiterated his demand for the recognition of the “Great Arab Kingdom” and its sovereignty over its claimed territories.

His demands not only overlapped with the Jewish demands for a state in Palestine, but also with the Sykes-Picot Agreement signed between Britain and France in 1916. Moreover, the Syrian Agreement of 1919, which ceded Syria and the Mediterranean coast to France, jeopardized Faisal’s de facto kingdom in Syria.

Furthermore, despite all of its territories being occupied during the war, they still legally belonged to the Ottoman Empire, and the peace draft submitted to the conference by the Ottoman Government was discarded by the great powers. Faisal also returned from Paris without getting what he wanted. Subsequently, the Arab Nationalists declared Faisal as the King of Syria at the Syrian Congress of March 1920. However, Faisal, whose troops were defeated by the occupying French army in July 1920, had to leave Syria.

Meanwhile, at the San-Remo Conference held between the great powers in April 1920, final decisions were taken regarding the region. As Arab demands were not accepted due to their motivations for rebellion, Britain accepted Sharif Hussein’s kingdom in the Hejaz region as well as Ibn al-Saud’s rule in the Najd region. This dilemma set the stage for a new struggle for dominance among the Arabs in the Hejaz. Ibn Saud, soon took the whole Hejaz under his control and declared himself the Sultan of Hejaz and Najid in January 1926; the state he established was named the Kingdom of Saudi Arabia in 1932.

Ultimately, Sharif Hussein not only failed to achieve his dream of a Great Arab Kingdom, but also lost the Kingdom of Hejaz and was deprived of everything he had hoped for when he started the rebellion. Although his son Faisal became the King of Iraq with the support of Britain, he could not achieve his dream of a Greater Syrian Kingdom due to the French occupation. Abdullah, one of Sharif Hussein’s sons, was appointed King of the newly established Jordan in this power struggle. Today’s Jordan is the only territory that the Sharif Hussein dynasty rules in the region. It is obvious that Sharif Hussein, when starting the rebellion by relying on the promises of Britain, could not have predicted that he was starting a movement that would negatively impact the future of the region, the Ottoman Empire and himself.

In conclusion, the period between 1916 and 1920 was characterized by British and French foreign policy in shaping the fate of the Arab world, in which Arab demands were largely overridden. From this perspective, although the Hejaz rebellion indirectly contributed to the elimination of Ottoman sovereignty in the region as it strengthened Britain’s hand, the goals of the leaders of the rebellion, namely Sharif Hussein and his family, proved to be in vain.